

יד
מהרי"ע

שערי יצחק

השיעור השבועי

מפי מרן הגאון
הרב יצחק רצאבי שליט"א
פוסק עדת תימן

השיעור נמסר
במוצאי שבת-קודש

וירא

מרחשון התשפ"ה בשל"ו
בבית המדרש פעולת צדיק
בני ברק

לק"י

נושאי השיעור:

השלמה בביאור דברי מהרי"ץ זיע"א בעץ חיים [דף א'] בעניין השבת שאומרים קודם התפילה, א'דון העולמים ב'על ה'רחמים – ר"ת אהב"ה, ותגובה למכתב כי אולי אכן ישנו מקור בחז"ל לעניין זה. ועל פי זה ביאור לגבי התפילות שהן בלשון יחיד. ותוספת דברים בעניין הכוונה במלים 'אתה הוא לדור ודור נודה לך ונספר תהילתך', שיהיו בניו יראי שמים וילכו בדרך התורה.

בעניין הזהירות לא לאכול דגים עם מאכלי חלב.

בירור אופן הכריעה והפסיעות שבסיום תפילת שמונה עשרה, מקור הדברים בגמרא, בספרי הראשונים והפוסקים, ביאור דברי מהרי"ץ בע"ח בזה, סגנון הלשון יחזיר פניו, ומה שהביא בשם הזוה"ק ברעיא מהימנא. ביאור דברי רס"ג בסידורו. שקלא וטריא, ותירוץ קושיות מהר"ם לונזאנו על רבינו יונה. הערות על הכתוב בשו"ת וישב הים בעניין זה, סדר עמידת הספירות חג"ת ימין ושמאל, ומסקנת מרן שליט"א כי כל השיטות הולכות אל מקום אחד, והשוואת העניין אל הנענועים שעושים בלולב בכדי לצאת יד"ח כולי עלמא. ואיך לנהוג למעשה.

כל הזכויות שמורות למרן שליט"א

השיעור יוצא לאור ע"י מוסדות יד מהרי"ץ – בני ברק

טלפקס: 03-5358404. נייד: 050-4140741

דוא"ל: y5358404@gmail.com

להאזנה לשיעור דרך הטלפון:

קול יהודי תימן – 072-33-23-642 שלוחה 6

מספר השיעור בקו "קול יהודי תימן" ובחברות "שערי יצחק" – 763

לשמיעת השיעור במערכת קול הלשון – 03-6171031

ניתן להקדיש כל שיעור להצלחה ולרפואה, או לעילוי נשמת.

השם יוזכר בל"נ בתחילת השיעור מפי מרן הגאון שליט"א,

וכן באמירת "מי שבירך" בסוף השיעור.

פרטים בטלפון: 050-4140741.

והתורמים והמסייעים להפצת התורה ולזיכוי הרבים, ימלא המקום ברוך הוא

כל משאלות ליבם וליבכם וליבנו לטובה ולברכה, אכי"ר.

בשם רחמן.

השיעור מוקדש ע"י ידידנו היקר והנעלה הרב יהודה גובני הי"ו ב"ר שלמה, להצלחתו ולהצלחת בניו ובנותיו וכל יוצאי חלציו ברוחניות ובגשמיות, רפואת הנפש ורפואת הגוף, ויתן לו הקב"ה זיווג הגון במהרה. בעבור שהתנדב ביד רחבה ובנפש חפיצה למוסדות יד מהרי"ץ. וכן השיעור מוקדש ע"י רבי יוסף דוב בן רפאל מיכאל הי"ו, מארצות הברית, לעילוי נשמת אמו מרת רבקה בת זאב ע"ה, תנצב"ה. שנפטרה בערב שבת קודש זו, בעבור שהתנדב למוסדות יד מהרי"ץ.

כמו כן השיעור מוקדש ע"י רבי אליהו בן שלמה זלמן הי"ו, מארצות הברית, להצלחתו ולהצלחת נות ביתו וכל בני משפחתו. בעבור שהתנדב למוסדות נתיבות מהרי"ץ. וכמו כן השיעור מוקדש ע"י רבי מנחם עמנואל בן יואל דוד הי"ו, מארצות הברית, להצלחה מרובה בכל העניינים ונחת מכל יוצאי חלציו, בעבור שהתנדב למוסדות נתיבות מהרי"ץ.

המקום ברוך הוא ירצה נדבתם, ויברך מעשה ידיהם, ומכל צרה ונזק יצילם, וישלח ברכה רווחה והצלחה בכל מעשי ידיהם, וימלא כל משאלות ליבם וליבכם וליבנו לטובה ולברכה, אכי"ר.

השלמה בביאור דברי מהרי"ץ זיע"א בעץ חיים [דף א'] בעניין השבח שאומרים קודם התפילה, אידון העולמים בעל ה'רחמים - ר"ת אהב"ה, ותגובה למכתב כי אולי אכן ישנו מקור בחז"ל לעניין זה. ועל פי זה ביאור לגבי התפילות שהן בלשון יחיד. ותוספת דברים בעניין הכוונה במלים 'אתה הוא לדור ודור נודה לך ונספר תהילתך', שיהיו בניו יראי שמים וילכו בדרך התורה.

נפתח בדברי מהרי"ץ בעץ חיים, בדף הראשון של תפילת שחרית, כתוב בנימוקי מהרי"ץ צעדי ז"ל וזה לשונו, נהגו לפתוח בזה השבחה, כמו שאמרו חכמינו ז"ל [ברכות דף לב.], לעולם יסדר שבחו של הקב"ה, ואח"כ יתפלל וכו'.

עוד כתב, ותחילת שבח זה אדון העולמים בעל ה'רחמים, ראשי תיבות אהבה. לרמוז למה שאמרו חכמינו ז"ל, שיכוין אדם לקיים מצות [ויקרא י"ט, י"ח] וְאֶהְבֶּתָּ לְרֵעֶךָ כְּמוֹךָ, שהיא כללית לכמה מצוות עכ"ל.

דיברנו על כך לפני כמה שיעורים [מוצש"ק כי תצא התשפ"ד], בביאור המלים 'לאהבת המעייין', למה מהרי"ץ התכווין. וגם לגבי הנושא הזה, לכוון לפני התפילה, שהאדם יחבר את עצמו עם כל ישראל, שלכולם יהיה חלק במצוות שעשו החברים שלהם. ואמרנו כי המקור לכך הוא

מהאר"י ז"ל, למרות שמהרי"ץ לפני כן מביא את זה בשם 'אמרו חז"ל'. שאלנו, היכן אמרו זאת חז"ל? ואמרנו בס"ד, כי הרבה פעמים המפרשים נוקטים את המלה 'חז"ל', לאו דוקא כלפי חכמי המשנה והתלמוד, אלא אפי' על גדולי ישראל בדורות שאחרי כן. ישנו אפי' מקום אחד, שמהרי"ץ כתב 'חז"ל', וכוונתו למהר"ח בן עטאר. גם הוא נחשב ונכלל עם 'חכמינו זכרונם לברכה'. כיעויין מ"ש בס"ד בבארות יצחק על פסקי מהרי"ץ כרך רביעי הלכות שמחת תורה [דף שנ"ה ס"ק מ"ה]. לא כפי הרגיל בדרך כלל, וכל שכן בזמנינו כיום, כאשר אומרים 'חז"ל', מתכוונים לאותה תקופה מסויימת בלבד. ישנם מפרשים רבים הנוקטים כך, שזהו לאו דוקא, ומשתמשים בתואר 'חז"ל' אפילו כלפי ראשונים ואחרונים.

בעיקבות זאת, ידידנו הבחור החשוב יהודה קדיס הי"ו בן הרב נחמיה נר"ו, שלח אלי מה שמצא באבות דרבי נתן, והביין מכך כי אולי שאכן ישנו מקור לכך בספרי חז"ל.

נקדים את דברי הגמרא במסכת ברכות [דף כ"ח ע"ב], כשחלה ר' אליעזר, נכנסו תלמידיו לבקרו. אמרו לו, רבינו, למדנו ארחות חיים, ונזכה בהן לחיי העולם הבא. אמר להם, היזהרו בכבוד חביריכם, ומנעו בניכם מן ההגיון, והושיבו בין ברכי תלמידי חכמים, וכשאתם מתפללים דעו לפני מי אתם עומדים, ובשביל כך תזכו לחיי העולם הבא.

ישנם כאן ארבעה דברים. כך לפי המובא בגמרא שלפנינו. אבל באבות דרבי נתן מובאים רק שני דברים, ושם נסמך העניין של 'להיזהר בכבוד חבירו', אל עניין התפילה.

ממילא לכאורה ישנו כאן מקור, שזאת כמו הקדמה הנצרכת לתפילה. וכך מפרש החיד"א, בספרו כסא רחמים [שם]. לא שזהו המקור, אלא שזאת סיבת הסמיכות.

כתוב שם - באבות דרבי נתן [פרק י"ט] - כך, כשחלה רבי אליעזר, נכנסו תלמידיו לבקרו, וישבו לפניו. אמרו לו, רבינו, למדנו דבר אחד ממה שלמדנו. אמר להם, מה אלמד אתכם. צאו והיזהרו איש בכבוד חבירו. ובשעה שאתם

שערי יצחק – השיעור השבועי

הדבר נוגע אף למה שדיברנו בס"ד [בשיעור מוצש"ק וילך וכי תבוא התשפ"ג] לגבי המלים [בברכת מודים אנחנו לך וכו'], 'אתה הוא לדור ודור נודה לך ונספר תהלתך', שהאדם יכול להתפלל בזה על צאצאיו, שימשיכו בדרך התורה וירא"ש, שח"ו לא ינשרו בדרך. בעוה"ר. כפי שישנם הרבה צדיקים, שבעוה"ר ישנם להם בנים אשר יצאו לתרבות רעה. 'אתה הוא לדור ודור, נודה לך ונספר תהלתך', שגם הדורות הבאים אחרינו, ימשיכו להודות לך ולספר תהילתיך. הרחבנו בזמנו בס"ד, כי הכוונה אל התורה, הנקראת בשם 'סיפור', ומכונה ג"כ בשם 'תהלה'. ויש להעיר שְׁמָה גם כן, וכי אתה מתפלל רק על עצמך? מה עם כולם? אלא התשובה, כי כבר התכוונתי לפני כן, 'ואהבת לרעך כמוך'. א"כ גם כאשר אני מתפלל על עצמי בלשון יחיד, אני בעצם כולל את עצמי עם כל עם ישראל.

שאלה מהקהל: הלא יש תפילות שנוסדו בלשון יחיד, ושינו לאמרן בלשון רבים.

תשובת מרן שליט"א: לא שזה מוכרח, אלא מותר, עיין שלחן ערוך סימן קט"ז סעיף א' ועין חיים למהרי"ץ ח"א דף מה. ד"ה רפאנו, ודף נט: ד"ה וסלחת. מסתברא יש סיבות לכל דבר, או טעמים נסתרים.

בעניין הזהירות לא לאכול דגים עם מאכלי חלב.

דבר נוסף.

מכתב שקיבלתי מזמן, מידידנו הרב שלמה חַגְבִּי הי"ו. ביקשתי ממנו, שיברר את הדברים הדק היטב. המכתב הוא עוד מ'סדר ואת לבבך ואת לבב זרעך', מחודש אלול, אבל הוא נדחה עד עכשיו, וכבר אמר קהלת 'לפל זמן, ועת לכל חפץ'.

הוא כתב אלי כך, לק"י, בפניא מעלי שבא לסדר את לבבך ואת לבב ה'תשפ"ד ב'של"ה.

לכבוד מו"ר עט"ר אשר מימיו אנו שותים הגאון הגדול הרב יצחק רצאבי שליט"א.

בענין הזהירות באכילת דגים עם מאכלי חלב.

נקדים את אשר דיברנו בס"ד [בשיעור מוצש"ק נשא התשפ"ד בשל"ה] על מה שכתוב בשלחן

מתפללים, דעו לפני מי אתם עומדים להתפלל, שמתוך דבר זה תזכו לחיי העולם הבא.

מפרש החיד"א, בתחילה אמר צאו – מה הפירוש 'צאו'? מהיכן לצאת? – כלומר צאו מהחומר העכור. האדם נברא מעפר עכור, גוף נגוף, מלא אספסוף. הגורם שנאה וקנאה וכיוצא. הגשמיות שלאדם, גורמת לו מדות רעות. דקשה ענשן של מדו"ת הרעות. והיזהרו בכבוד חבריכם. אם אדם חלילה שונא את השני, מקנא בו, לא מכבד אותו. ובזה ממילא יזכו למדת הענוה, ולהעביר על מדותם, ולדון לכף זכות. והן הנה עיקרים גדולים לעבוד ה'.

והקדים זה לאזהרת התפילה, והיזהרו בכבוד חבריכם, על דרך שכתב רבינו האר"י ז"ל, שקודם תפילה יקבל מצות ואהבת לרעך כמוך, שתהא תפילתו כלולה מכל ישראל. וא"ש מה שאמר, מתוך דבר זה תזכו לחיי העוה"ב. וכבר נודע מה שכתב רבינו האר"י ז"ל בסוד חיי העוה"ב.

אבל לענ"ד קשה לומר שמהרי"ץ התכוון לכך, או ליתר דיוק מהר"י צעדי – שמהרי"ץ הביא זאת בשמו בזה"ל, אמרו חז"ל שיכוין וכו'. כי זה לא נזכר במפורש. רק ישנו כאן רמז, בסמיכות של עניינים. אבל בכל אופן, זהו דבר טוב, כי ישנו לכך יסוד, אם כי בעקיפין וברמז. ויישר חיליה לאורייתא. אולם להגיד שזהו המקור, הדבר אינו מתקבל.

*

ברם, דרך אגב הבננו מכך, התעוררנו מזה, לגבי מה שלפעמים ישנן תפילות שהן בלשון יחיד. בשלמא למשל, בברכת התורה אנחנו אומרים, 'זנהיה אנחנו וצאצאינו וצאצאי עמך כל בית ישראל', שם הדבר טוב, כי האדם אינו מתפלל רק על צאצאיו, אלא גם על 'צאצאי עמך כל בית ישראל'. אבל ישנם מקומות שמתפללים בלשון יחיד, כגון 'פתח לבי בתורתך'. וכי הינך מתפלל רק על עצמך? מה עם כלל ישראל?

אבל אפשר לומר כי הדבר יהיה מובן על-פי מה שהקדמנו לעיל. כי הַגֵּם שהתפילות כאן הן בלשון יחיד, ברם כיון שכבר לפני התפילה הקדמתי שאני כולל את עצמי עם כל ישראל, אזי נמצא שהנני מתפלל גם עליהם.

לו, שאם אין כאן יהודים אין לו מה להישאר. ואז עלה לארץ, עם אשתו ושתי ילדיו.

הוא מדייק בפרטים, כדי שלא תאמר – בבחינת מה שכתוב בגמ' עירובין – משל היה... הוא אומר את כל הפרטים, להראות כי המקור מוסמך, ומי שירצה יבדוק זאת.

בענין הדגים, מספר ישי וקחי על מה ששמע מאביו שלו' הבן הנז"ל, שכל יום חמישי היה יוצא עם עוד הגרים בסמיכות אליהם, לנהר שהיה נמצא בסמיכות מקום (נהר זה היה משמש אף לצורך טבילה לגברים ולנשים, אלא שלנשים היו גודרים ומתחמים את המקום מסביב מחמת הצניעות), והיו שולים דגים מהנהר (מסוג קרפיון) כל אחד לצורך משפחתו לכבוד השבת. ביום ששי היו מבשלים את הדגים. הבישול היה עם רוטב, ומתובל בחריף. וזאת היו אוכלים בשבת בבוקר, יחד עם כובאנה רסק עגבניות וביצים. עיסת כובאנה זו, היתה עשויה מקמח שמרים ומים. כך שכובאנה זו היתה 'פרוה', משום שנשמרו שלא לאכול עם הדגים מאכלי חלב, וכ"ש מאכלי בשר.

הרי לגבי דגים עם בשר, מובא במפורש בגמרא [פסחים דף מ:]: כי הדבר מסוכן, 'קשה לדבר אחר'. אולם לגבי דגים עם מאכלי חלב, ישנו ויכוח בנושא הזה. רבינו בחיי בפ' משפטים כתב כי ישנה בכך סכנה, וישנם כאלה הסוברים שלא. האשכנזים יותר מקילים בכך. לכן כתבנו בס"ד, כי אצלנו – אלה שכן היה מצוי אצלם דגים – נמנעו מכך. לא כולם. כי ישנם כאלה שלא נמנעו. אבל העיקר, להראות שיש הוכחות לזאת, ולחזק את הדבר. כי לענ"ד רצוי להימנע, חמירא סכנתא מאיסורא.

והיה ממשיך בהנהגה זו אף בעלותו ארצה, ואף בנו הנז"ל ממשיך כך אחריו עד היום.

על הנהגה זו לא שמע שלו' וקחי מאביו, משום שאביו נפטר כשהוא נולד, אלא שמע זאת מאמו ואחיו הגדולים.

וכעת שהתעוררתי לזה, וביררתי וחקרתי מאת ישי וקחי אודות זה, אזי גם הוא התעורר לשאול את דודו (אחי אמו) זכריה בשארי (תושב שעריה),

ערוך המקוצר [סימן קל"ט סוף סעיף ט'], שישנם הנוהגים להחמיר בזה. כי רבים תמהו על כך, מהיכן המנהג? הרי הדגים לא היו מצויים [בתימן]? כתוב שם בשע"ה כדלהלן, יש אומרים כי הוא הדין – כמו בבשר – שיש סכנה באכילת דג עם חלב או גבינה, וכן יש אמנם הנוהגים להחמיר שלא לאכלם ביחד, ואף מקנחים ורוחצים את הידים והפה כדלעיל. אבל דג עם חמאה, המנהג להקל יעו"ש.

האמת היא, כי כבר בעל אבן ספיר כתב בזה"ל, 'דגים אין בכל הארץ הזאת, אבל האבן ספיר, כבודו במקומו מונח, אמנם הוא היה אדם חכם ופיקח, בקי ומבין עניין, אולם ישנם דברים שהוא לא דייק. והרי לא מסתבר, שנהיה בתימן דגים, רק אחרי שהוא עזב את תימן. מסתמא הדבר כבר היה, דורות ע"ג דורות. אמנם בדרך כלל זה לא היה מצוי, אבל ישנם מקומות שכן היה מצוי אצלם, כגון בצפון תימן, כפי שדיברנו בזמנו. חשבנו בעבר כי הדבר היה רק בצפון תימן, או לכיוון דרומה כגון בעיר רדאע, וגם בעדן שבדרום, וכן בשאר ערי נמל. אבל כעת לפי מה שכתוב כאן, זה היה גם במרכז תימן, באיזור העיר דמאר. שהיא היתה סמוכה לעירנו רצאבה, מרחק הליכה חצי שעה בלבד.

הוא כתב אלי כך, ישי וקחי (תושב שכונת שעריה בפתח תקוה) מספר על סבו ואביו, אשר מקום מגורם בתימן היה בתחילה במקום הנקרא בושאר, ואח"כ עברו למחוז ששמו חדא, ובתוכו גרו בכפר קטן ששמו קזוז, אשר המרחק ממנו לדמאר הוא כשעתיים הליכה. סבו שלו' וקחי היה אב"ד והשוחט של המחוז. וכשנלב"ע נולד לו בן, וקראוהו על שמו שלו' וקחי. וכשגדל הלך ללמוד במחוז דמאר. ולמד שם הלכות שחיטה, ונסמך לכך. וכשחזר למקום מגוריו, מינהו למנהיג ושוחט תחת אביו (אחרי שני אחיו הגדולים שנפטרו) על אף גילו הצעיר.

הוא היה מתגורר בתימן, עד אשר כל היהודים שם עלו לארץ ישראל. ובאותו העת כשרצה לעלות לארץ, הפציר בו ידידו ה'שיך' הערבי, להישאר, והוא ישמור עליו. אלא ששלו' וקחי טען

שערי יצחק – השיעור השבועי

כך. לכן כתבתי בשע"ה, 'זהו הדין דגים'. כי מסתבר שזהו אותו הדבר. אבל בפועל, הנה עכשיו גם במציאות מתברר כי אכן הם נמנעו מכך.

בירור אופן הכריעה והפסיעות שבסיום תפילת שמונה עשרה, מקור הדברים בגמרא, בספרי הראשונים והפוסקים, ביאור דברי מהרי"ץ בע"ת בזה, סגנון הלשון יחזיר פניו, ומה שהביא בשם הזוה"ק ברעיא מהימנא. ביאור דברי רס"ג בסידורו. שקלא וטריא, ותירוצי קושיות מהר"ם לונזאנו על רבינו יונה. הערות על הכתוב בשו"ת וישב הים בעניין זה, סדר עמידת הספירות חג"ת ימין ושמאל, ומסקנת מרן שליט"א כי כל השיטות הולכות אל מקום אחד, והשוואת העניין אל הנענועים שעושים בלולב בכדי לצאת יד"ח כולי עלמא. ואיך לנהוג למעשה.

אחרי שני הדברים שהקדמנו בס"ד לעיל, נמשיך אל הנושא העיקרי שברצוני לדבר עליו כעת, בעזרתו יתב'.

הדבר בזכות ידידנו הרב עובדיה סיאני הי"ו מעיר רכסים ת"ו. הרבה פעמים אני אומר עליו את הפסוק, 'עובדיה היה ירא את יי', כפי שכתוב גם בהפטרות פרשתנו במלים אחרות קצת. אני גם זוכר את אביו, רבי אברהם זצ"ל, שהיה אדם ירא שמים מרבים. שהיכרתי אותו כשבא אלי בשאלה על אודות ס"ת ישן על גויל שהיה ברשותו.

השאלה שלו היא, בעניין הפסיעות שעושים בסוף תפילת שמונה עשרה, איך עושים בדיוק את הכריעות אז.

הוא כתב אלי בזה"ל, לק"י ערב שב"ק פרשת וירא התשפ"ה בשל"ו.

להגאון מורי ורבי מרן הרב יצחק רצאבי שליט"א שלום רב.

לפני כמה שנים בדקתי את עצמי עם חברים בכולל, האם הנני עושה כהלכה בכריעות שבסוף שמונה עשרה, דהיינו בעושה שלום. פתחתי את השו"ע בסימן קכ"ג סעיף א' שכתב, כורע ופוסע שלוש פסיעות בכריעה אחת, ואחר שפסע ג' פסיעות בעודו כורע קודם שיזקוף, כשיאמר עושה שלום במרומיו, הופך פניו לצד שמאלו. וכשיאמר יעשה שלום עלינו, הופך פניו לצד ימינו, ואח"כ ישתחוה לפניו כעבד וכו'.

אשר גם הוא התגורר באותו מקום בתימן ועלה לארץ ישראל, אם ידוע לו שבתימן נזהרו לא לאכול דגים עם חלב. והלה ענה לו מיד, ודאי שהיינו נזהרים בזה.

ביקשתי ממנו גם לברר, האם בתשעה באב בסעודה המפסקת אכלו דגים? כי בשלחן ערוך כתוב שזהו מנהג להימנע מהם אז, אולם אנחנו איננו יודעים לגבי מקומותינו מהו המנהג, כיון שלא היה מצוי בסביבתנו דגים. הוא אומר, שלא אכלו דגים, בסעודה המפסקת. מובן כי חשוב לברר את הדברים שאינם ידועים, מאלה שאצלם הדבר הזה היה.

כך הוא כתב אלי, ובענין אם אכלו דגים בסעודה מפסקת בערב תשעה באב, אמר לי הנז"ל שלא אכלו אז דגים, אלא מאכלי חלב.

ממני תלמידך שלמה חגבי.

יישר כוחו של מעב"ת הרה"ג שלמה חגבי הי"ו, כי הדבר אחרי מאמצים רבים, חוזר ונשנה, שאלתי אותו שוב ושוב וכו', זה כמה וכמה מכתבים, תיקן ותיקן עוד פרטים ועוד דקדוקים. הוא ג"כ מרדקדק מעצמו, כדרכו בקודש. מברר שוב ושוב, עד שהצליח לכתוב את כל העניין הזה. ומדבריו יוצא לנו, כי גם במרכז תימן היו דגים.

שאלה מהקהל: בסעודה המפסקת שבערב יום כיפור?

תשובת מרן שליט"א: לא. המדובר בערב תשעה באב. אז אדרבה מצוה לאכול דגים כידוע, מי שמתענג באכילתם.

הרי אנחנו נוהגים כדינא דגמרא, ואוכלים בשר בשבוע שחל בו ת"ב, חוץ מבסעודה המפסקת. אבל מה שאסור אז הוא, רק בשר בקר, משא"כ בשר עוף הוא מותר. אולם נהגו להחמיר, גם בבשר עוף. אפילו שבעצם זה לא מדינא דתלמודא, אבל גם אנחנו נהגנו להחמיר בבשר עוף, ורק בסעודה המפסקת. השאלה היא, מה הדין אז לגבי דגים? אנחנו לא יכולים להגיד מהו המנהג אצלנו בזה, כיון שבלאו הכי גם בשאר ימות השנה לא אכלו בתימן דגים. לכן, אלה שכן אכלו דגים, ובסעודה המפסקת הם לא אכלו, מסתמא התקבל אצלם המנהג הזה כדעת השולחן ערוך. גם מסברא הדבר

אח"כ פתחתי בשלחן ערוך המקוצר סימן ט"ו סעיף כ"ב, וראיתי שמרן שליט"א כתב כדברי השו"ע, וכך הנהגתי את עצמי בפועל [לא כמו שעושים בדר"כ העולם].

עוד ראיתי בפוסקים, כגון בכף החיים, שהביא בשם הזוה"ק והמקובלים, שהכריעות הם קצת בשינוי, דהיינו שאחר שפנה לשמאלו בכריעה ואמר עושה שלום, יזקוף ויפנה לימינו ויכרע ויאמר הוא יעשה שלום עלינו, ויזקוף ויכרע לפניו ויאמר ועל כל ישראל וכו'.

אחר זמן היגעתי לבית מדרשו של רבינו שליט"א, וביקשו ממני להתפלל כש"צ לתפילת המנחה. בסוף הלחש, המתנתי לראות מתי רבינו מסיים כדי שאתחיל בחזרה, וראיתי איך מרן שליט"א עושה פסיעות, וראיתי כי זה כמו שכתוב בכף החיים, ולא כמו בשו"ע.

ולכן שאלתי ובקשתי היא לדעת, האם אני צריך לשנות ממה שנהגתי עד היום, כי מו"ר שליט"א החליט לנהוג כך מפאת מחלוקת הפוסקים, ויש הידור בזה – שמא זאת חומרא, למרות שאין חובה – או סיבה אחרת.

תלמידך עובדיה סיאני.

*

ברוך יהיה, וטוב שהוא עורר את הנושא הזה, כי נראה לענ"ד שהעניין הזה לא התברר כל צרכו בספרי הפוסקים והמפרשים. למרות שכתבו על כך הרבה, אבל ישנם כאן כמה נקודות עמומות. וחושבני, כי אולי אני אומר דבר חידוש, אולם כמדומני שזהו דבר המוכרח. והניחו לנו מקום להתגדר.

דהיינו, מה שעשיתי – מה שהוא ראה שעשיתי, וכפי שאני עושה תמיד – זהו כן כפי דעת מרן השולחן ערוך. כלומר, זאת איננה בתורת חומרא יתירה, על מה שכתבתי בעצמי בשע"ה, כמו שאפשר אולי להבין, אלא בעצם זהו מה שכתוב גם שם. רק שצריכים להבין את מה שכתוב, או לדייק יותר, בכדי להבין בצורה יותר ברורה כיצד לעשות זאת.

בכדי להבין את יסודות הדין הזה, צריכים להתחיל עם דברי הגמרא – זאת סוגיא במסכת יומא [דף

נ"ג ע"ב] – וז"ל, אמר רבי אלכסנדראי אמר רבי יהושע בן לוי, המתפלל צריך שיפסיע שלש פסיעות לאחוריו, ואחר כך יתן שלום.

מה הפירוש, 'יתן שלום'? האם להגיד, או לכרוע? לא כתוב בגמ' במפורש.

אמר ליה רב מרדכי, כיון שפסע שלש פסיעות לאחוריו, התם אפעי ליה למיקם. משל לתלמיד הנפטר מרבו.

לא מובן, מדוע הוא אמר זאת לרבי אלכסנדראי. מה רצונו בזה להגיד לו? האם הוא שואל, או שהוא עונה וכו'?

נתברר כי השורות הללו, אינן מגוף התלמוד. כך מתבאר מדברי הרבה ראשונים, כגון הרי"ף, וכמו שהעיר בספר דקדוקי סופרים, ועוד. וזה לא אמר ליה רב מרדכי, אלא אמר רב מרדכי, שהוא בעצם אחד מן הגאונים, שמו רב מרדכי גאון. בטעות, הכניסו זאת לגוף התלמוד. כנראה הדבר היה כתוב מעיקרא בגליון, והכניסו המעתיקים את הפסקא הזאת אל הגמרא.

הרי"ף במסכת ברכות [סוף פרק אלו עומדין] מביא את זה אחרי שהעתיק כל הסוגיא, וכותב בזה"ל, 'משמו של רב מרדכי אמרו'. וישנם כאלה שכתבו זאת במפורש בשם, רב מרדכי גאון. לכן, הדבר אינו קשור לקודם. וגם ממה שהגמרא אומרת אח"כ, תניא נמי הכי וכו', מוכח שהדבר קשור אל קודם, לרבי אלכסנדראי. במלים אחרות, צריכים להוציא את השורות הללו מגוף נוסח הגמ'.

תניא נמי הכי, המתפלל צריך שיפסיע שלש פסיעות לאחוריו, ואחר כך יתן שלום. ואם לא עשה כן, ראוי לו שלא התפלל. ומשום [רב] שְׁמַעְיָה אמרו, שנותן שלום לימין, ואחר כך לשמאל. שנאמר [דברים ל"ג, ב'] מִיְמִינוּ אֵשׁ דָּת לְמוֹ, ואומר [תהלים צ"א, ז'] יִפֹּל מִצִּדְּךָ אֶלְף וּרְבֵבָה מִיְמִינֶךָ. מאי ואומר? וכי תימא, אורחא דמילתא היא למיתב בימין, ת"ש יפול מצדך אלף ורבבה מימינך. כך אמר רב שמעיה, כי ליתן שלום היינו, תחילה לימין ואח"כ לשמאל. כך הוא סדר נתנית שלום. ובהמשך נראה בס"ד אם הוא מוסיף, או חולק על ר' אלכסנדראי.

רבא חזייה לאב"י דיהיב שלמא לימינא ברישא. ראה שהוא נותן שלום, לצד ימין שלו תחילה. א"ל,

שערי יצחק – השיעור השבועי

תתקבל, ובסוף קדיש דרבנן, מביא הרמב"ם אמירת נוסח עושה שלום במרומיו וכו', בסדר התפילות שבסוף ספר אהבה. כמו כן, הזכיר רק 'נתינת שלום', לתת שלום משמאל ומימין, אבל להוסיף אח"כ השתחוויה באמצע לא כתוב. והכל נעשה כאשר הראש בכריעה.

בשולחן ערוך כבר כתב את העניין הזה ביתר הרחבה, כפי שכבר קראנו את לשונו מקודם, מן המכתב שהבאנו לעיל.

מה שברצוני לומר הוא, כי מה שהרמב"ם שכותב 'נותן שלום', הוא הוא מה שבשולחן ערוך כתוב בלשון 'הופך פניו'. רואים כי גם שאר הראשונים והפוסקים, כל אחד כותב בסגנון אחר, ולמעשה נראה לי כי הכל הולך אל מקום אחד.

הסיבה שאני מדגיש זאת, כי ישנם כאלה שהבינו בטעות. הם סברו, כי 'הופך פניו' היינו, להסיט את הפנים בלבד לצד שמאל וימין. שמעתי אפי' על תלמידי חכמים גדולים, אשר ישנם מהם העושים ככה. שכך הם הבינו מלשון השו"ע. וזה ודאי מוזר ומשונה. וישנם כאלה, וגם בספרים ראיתי שהרבה מבינים כי אין הכוונה לכרוע, אלא רק לעשות נטייה ימינה ושמאלה, הכי הרבה ראו כתוב בכמה ספרים 'יטה פניו' וכדלקמן. לא לכרוע.

אבל אני אומר, לא. הכוונה היא, שכאשר האדם פוסע, והוא בכריעה, כמו שהקדמנו. כשגמר לפסוע את שלושת הפסיעות, הוא מטה ראשו הכפוף, לצד שמאלו, ואז הוא מוסיף עוד כריעה. שוחה עוד. ואח"כ ימינה, ושוחה עוד. ואח"כ באמצע, בפעם השלישית. אמנם לגבי הפעם השלישית, אין לכך מקור בגמרא, אבל הדבר מובא בכמה ראשונים, שכך הורגלו העולם. נסביר זאת בעז"ה בהמשך.

כל לשונות הראשונים, הכל הולך אל מקום אחד. לדוגמא, הרמב"ם אומר בלשון 'נותן שלום', כמו שהבאנו. מה הפירוש 'נותן שלום'? איך נותנים שלום? מצינו ברמב"ם בהלכות תלמוד תורה [פרק ה' הלכה ה'], כיצד נותנים שלום לרב. וזה לשונו, לא יתן שלום לרבו או יחזיר לו שלום, כדרך שנותנים לריעים ומחזירים זה לזה. הרב אינו חבר שלך.

מי סביר ליימין דידך? לשמאל דידך קא אמינא, דהוי ימינו של הקב"ה.

גם שתי המלים 'קא אמינא', מיותרות. זהו שיבוש. כי הרי לא הוא שאמר זאת, אלא רב שמעיה. אבל הכוונה היא, אתה – אביי – הבנת מדברי רב שמעיה שהכוונה ליימין דידך, אבל הכוונה היא לשמאל דידך. כאשר האדם מתפלל, 'שויתי יי' לנגדי תמיד', הקדוש ברוך הוא למולו. אם כן, הוא צריך לתת שלום תחילה לצד שמאלו, כי זהו הימין של הקב"ה. 'לימין' היינו, לימין של-שכינה, שהוא השמאל דידך. כך רבא העיר לאביי.

ואביי שתק. שתיקה כהודאה. מובן שהוא סבר וקיבל, תיקן את עצמו.

אמר רב חייא בריה דרב הונא, חזינא להו לאביי ורבא, דפסעי להו שלש פסיעות בכריעה אחת.

פה נגמר העניין. בכך שרב חייא בריה דרב הונא אמר, שהוא ראה את אביי ורבא, שהם עשו 'שלוש פסיעות בכריעה אחת'. דהיינו, מובן מזה שכורעים עוד לפני שפוסעים. דהיינו, לא לעשות 'שלוש פסיעות' בזקיפה, ופוסעים כך אחורה, אלא כבר לפני כן כורעים, ועושים את הכל בכריעה אחת.

וכך פסק להלכה רבינו הרמב"ם בהלכות תפילה [פרק חמישי הלכה י'] בזה"ל, כריעה כיצד. המתפלל כורע חמש כריעות בכל תפילה ותפילה. בברכה ראשונה בתחילה ובסוף. ובהודיה בתחילה ובסוף.

וכשגומר התפילה, כורע ופוסע שלש פסיעות לאחוריו. וכשהוא כורע, נותן שלום משמאל עצמו, ואחר כך מימין עצמו, ואח"כ מגביה ראשו מן הכריעה. וכשהוא כורע בארבע הכריעות, כורע בברוך. וכשהוא זוקף, זוקף בשם וכו'.

ואח"כ בהלכה י"א הרמב"ם מסביר, ולמה נותן שלום לשמאלו תחילה? מפני ששמאלו, הוא ימין שכנגד פניו. כלומר, כשהוא עומד לפני המלך, נותן שלום לימין המלך, ואחר כך לשמאל המלך. וקבעו שיפטר מן התפילה, כמו שנפטרין מלפני המלך.

מי שיעיין ברמב"ם, וירצה לעשות בדיוק כפי שהוא אומר, לא כתוב לומר אז שום דבר. דהיינו נוסח עושה שלום במרומיו וכו'. ורק בסוף קדיש

זקיפה מלאה. כאשר האדם משתחוה, אח"כ הוא קצת מתרומם מאליו, א"כ אולי אפשר לקרוא לכך מעין זקיפה. כמו שהכריעה הקטנה הזאת נקראת 'כריעה', גם הזקיפה הקטנה הזאת תיקרא 'זקיפה'. אבל זקיפה מלאה, בודאי שהם לא סוברים.

*

לשון הטור [ריש סימן קכ"ג] הוא בְּדִלְקָמָן, וכורע ופוסע ג' פסיעות לאחוריו, ובכריעה אחת. ובעודו כורע קודם שיזקוף, יטה בראשו לצד שמאלו, כמי שבא ליפטר מרבו, ואחר כך לימינו, דאמר ריב"ל המתפלל צריך שיפסע ג' פסיעות לאחוריו ואח"כ יתן שלום. ואם לא עשה כן, כאילו לא התפלל.

ויש נוהגין לומר שלום בשמאלי ושלום בימיני, עושה שלום במרומיו וכו'. וראייתם מהא דאמרינן במסכת יומא, משום רבי שמעיה אמרו נותן שלום בימינו ואח"כ בשמאלו, פירוש בימינה של שכינה שהיא כנגדו שהוא שמאלו. וכתב אבי העזרי שאין לאמרה. שאין פירושו שיאמר שלום בימיני וכו' – לא שיגיד את המלים הללו עצמן – אלא כשאומר עושה שלום במרומיו, הופך פניו לצד שמאלו, וכשיאמר והוא יעשה שלום הופך פניו לצד ימינו. חזינן שהטור בעצמו כותב, יטה בראשו, ואח"כ הוא מביא את לשון אבי העזרי, הכותב בסגנון 'הופך פניו'. מכך רואים, שזהו היינו הך. 'הופך פניו' זה לא כפי שישנם שהבינו – כמו שאמרנו מקודם – אלא הכוונה היא שיטה בראשו.

ותירה מכך, בספר אבי העזרי בעצמו, כתוב במפורש 'שתחוה'. מה שהטור כתב בשמו, 'הופך פניו', בספר אבי העזרי עצמו כתוב 'שתחוה'. שמע מינה.

בעל אבי העזרי – זהו הראבי"ה – בברכות [סוף סימן צ"ו], הביא את המאמר דלעיל ממסכת יומא, וכותב בזה"ל, והורגלו רבים לומר שלום בשמאלי, ושלום בימיני. ואני המתבר לא כך קיבלתי, כי שגו במה שכתוב במחזורים 'נותן שלום בשמאלו' כדלעיל וכו', וסבורים כזה הלשון לומר. וליתא. ד'נותן שלום', כשיאמר 'עושה שלום במרומיו', הוא משתחוה לשמאלו. וכשהוא אומר 'הוא יעשה שלום עלינו', משתחוה לימינו. ומסיים 'על כל ישראל'.

אלא שוחה לפניו, ואומר לו ביראה וכבוד, שלום עליך רבי. ואם נתן לו רבו שלום, יחזיר לו שלום עליך רבי ומרי, נ"א ומורי. כאשר נותנים שלום לרב, נעשה הדבר עם שחייה. כן הדבר הזה בענייננו לשכינה. א"כ זהו המכוון, בנתינת שלום.

וזה לא רק הרמב"ם, אלא ישנם לכך מקורות לפניו. ב'מקורות וציונים' [מהדורת הרש"ב פרנקל] מביאים, תנחומא בהעלותך, על הפסוק [במדבר י"א, ט"ז] אָסְפָה לִי, וכורע לפניו. בספר עבודת המלך, כבר מצא את המקור הזה, כי בגמרא הדבר איננו מפורש. ובקריית מלך ציין למסכת סופרים פרק י"ח אות ה' והיה משתחוה לו וכו' יעו"ש.

בקיצור, יש לנו ראיות מדברי חז"ל שנתינת שלום לרבו – והמדובר הוא לגבי רבו מובהק – צריכה להיות כאשר הוא שוחה, ואז הוא אומר לרבו שלום. ממילא אם נשווה ונצרף זאת לנדון דידן, יהא מובן כי גם הרמב"ם התכוון לכך. ועכ"פ כך הבינו מדבריו.

שאלה מהקהל: האם זה נחשב לכריעה חוץ מזה, שהוא עושה עוד כריעה?

תשובת מרן שליט"א: שוחה עוד. והסיבה שהרמב"ם לא מחשיב זאת לכריעה נוספת – שהרי הוא אומר 'חמש כריעות' וישנה כאן עוד כריעה – כיון שזאת איננה כריעה מלאה, אלא זהו רק המשך של כריעה. הוא הרי כבר כורע מלפני שפסע, ועכשיו הוא רק מוסיף עוד קצת, ע"כ אי אפשר להחשיב זאת ככריעה נוספת.

עוד מעט נראה בס"ד, כי ישנם כאלה מרבוותא אשר החשיבו את זה ככריעה בפני עצמה, אבל להרמב"ם שכתב 'חמש כריעות', צ"ל שאין פירושו כי עכשיו בנתינת שלום זאת עוד כריעה אחת, רק שאני מוסיף פה עוד קצת שחייה. זאת איננה ממש כריעה נפרדת, אלא להוסיף בה עוד מעט.

שאלה מהקהל: האם צריך לזקוף לפני כן? תשובת מרן שליט"א: לא כתוב. גם הרמב"ם לא כתב זאת. עניין הזקיפה, יצא מן המקובלים, מהזוה"ק ומהרש"ש. למעשה, הדבר אכן נראה שזוקפים קצת, אבל בדבריהם מתבאר שצריכים

בשמאלי שלום בימינו. ואני המחבר לא קיבלתי כן, כי שגו במה שכתוב במחזורים ונותן שלום לשמאלו כו', וסבורין שצ"ל בזה הלשון, וליתא. דנותן שלום הכי פירושו, כשיאמר עושה שלום משתחוה לשמאלו, וכשהוא אומר יעשה שלום עלינו משתחוה לימינו, ומסיים על כל ישראל.

והורגלו להשתחוות לפניהם, כעבד הנפטר מרבו. תדע, דמה נשתנה סוף י"ח מסוף הקדיש של תפילות.

*

מהרי"ץ זיע"א העלה בעץ חיים בלשון התפילא [בסיום שמונה עשרה], כתב מלה אחרת.

וזה לשון מהרי"ץ, תם יתאכרון אלגמאעה, בעד פראגהם מן הדה אלצלוח, כל ואחד ג' כטא אלי וראה. דהיינו, אחרי שגומרים את התפילה, יתאכרון, מתרחקים. הולכים אחורה. אלגמאעה, הציבור. אחרי התפילה פוסעים שלוש פסיעות. וחאל אן יחזיר פניו לשמאלו ולימינו, יקול עושה שלום.

מהרי"ץ משתמש במלה, יחזיר פניו. לא מצאתי, מי שכתב בענייננו את המלים הללו, יחזיר פניו. אבל לפי כל האמור מובן, כי גם זהו אותו הדבר.

אמנם זה לא בדיוק בדברי הרמב"ם, כי ברמב"ם לא כתוב שאומרים עכשיו עושה שלום וכו'. ובתכלאל עצמו, לא פירט מה בדיוק להגיד כאשר מחזיר פניו לשמאלו, ומה כאשר מחזיר פניו לימין. אבל כנראה מהרי"ץ קיצר כאן, וסמך על מה שהוא כבר הסביר ומפרט בעצמו שם בפירושו עץ חיים [דף מ"ט], אשר שם הוא מביא בדיוק כפי שכתוב בשולחן ערוך. ומובן ג"כ ממילא כי זהו אותו הדבר.

*

ואכן בהעתק תכלאל מהר"י בשירי ותכאליל כת"י נוספים שבדקתי בכללם של מהר"י ונה, ובתכלאל מהרי"ץ עצמו מהדורא קמא דקמא דיליה דף ת"ד, ליתיה ללשון וחאל אן יחזיר פניו וכו'. אבל עדיין קשה למה לא הזכירו הכריעה ונתינת שלום וכו' בדברי הרמב"ם שהם הולכים בעיקבותיו. וצ"ע שקיצרו מדאי בעניין זה.

ובתכלאל כת"י מהר"י משתא דף נ"א, כורע ופוסע ג' פסיעות לאחוריו והוא כורע, ועומד במקומו ונותן

הנה לנו הדבר מפורש. הטור מביא כי אבי העזרי כתב 'הופך פניו', ובאבי העזרי כתוב 'שתחוה'. ויש להעיר שהטור לא הוסיף את המשך דברי אבי העזרי, שכתב בזה"ל, והורגלו להשתחוות לפניהם, כעבד הנפטר מרבו. כלומר, הם הוסיפו. חוץ מצד ימין וצד שמאל, רגילים לעשות עוד השתחויה, כעבד הנפטר מרבו.

תדע, דמה נשתנה סוף י"ח ברכות, מסוף הקדיש של כל התפילות?

אינני יודע. הוא מוכיח מן הקדיש, לסוף שמונה עשרה. עכ"פ מובן כי הקדיש והתפילה, זהו אותו הדבר. בין כך ובין כך, זהו אותו הסגנון. כפי שעושים ב'עושה שלום' שבסוף שמו"ע, ובסוף הקדישים – היכן שאומרים עושה שלום וכו' – זהו אותו הסדר ואותו הסגנון.

יותר מכך. מרן הבית יוסף לא ראה את הראבי"ה, כי ספר הראבי"ה לא נדפס בזמנו. הטור הביא את אבי העזרי, והב"י כתב עליו, ומ"ש רבינו בשם אבי העזרי, שאין לאמרו שאין פירושו שיאמר שלום בימינו וכו', אלא כשאומר עושה שלום במרומיו הופך פניו לצד שמאלו וכו', כך כתב המרדכי בס"פ אין עומדין, וסמ"ק בס"י י"א.

ומסיים על זה הבית יוסף, וכתב עוד המרדכי, והורגלו להשתחוות לפניהם, כעבד הנפטר מרבו. הב"י לא יכל להביא זאת מהראבי"ה, הוא לא ידע שכבר הראבי"ה כתב זאת, לכן הוא מביא כי המרדכי כתב זאת. למעשה הדבר כבר כתוב בראבי"ה, רק שהב"י חשב כי זאת הוספה של המרדכי. רק מעניין שהטור לא הביא זאת, אבל לענייננו הדבר לא משנה. וע"ע בדברינו לקמן.

*

בכל אופן, נפתח את המרדכי בפנים. בטור מובא 'הופך פנים', והב"י אומר כי כך כתב המרדכי. בואו ונראה, מה כתוב במרדכי. והנה עינינו רואות שהמרדכי כתב, 'שתחוה'. והבית יוסף לא מעיר על כך מאומה. משמע, כי הכל היינו הך. אין כאן שום שינוי, ושום דיוק. ופשוט הדבר בעיניו מאד, עד שלא הזקק לכתוב זאת בהדיא.

במרדכי [ברכות רמז קי"א] כתוב כך, כתב רבינו אבי העזרי וז"ל, הורגלו רבים לומר שלום

שלפעמים הדבר סותר האחד את השני. לגבי צד ימין ושמאל, כתוב בטור 'הופך', ע"כ הש"כ העתיק 'הופך'. ולגבי קדימה, כתוב במרדכי 'ישתחוה', כמו שהעלה הוא עצמו בב"י וכדלעיל, ע"כ גם בש"ע הוא כתב 'ישתחוה'.

ברם, לפי מה שראינו במרדכי בפנים, כתוב בעצם גם קודם 'ישתחוה' בשלשתם. ממילא מה נפשך, על כרחנו לפרש כי הכוונה בכולם להשתחוות. גם לשמאלו ולימינו.

חושבני, שאפשר מכל מקום לתרץ זאת היטב. כפי שאומרים לגבי מרן הב"י, כי לפעמים למרות שהוא לא כיוון אל הדברים, אבל רוח י"י דיבר בו, ומלתו על לשונו. עיין מ"ש בס"ד בנפלאות מתורתך פרשת פינחס דף רנ"ז ד"ה וחיוק, בשם הגר"ח מואלאזין, התומים והחתם סופר ועוד.

כנראה ישנו הבדל. הרי 'הופך' פניו לימינו ולשמאלו היינו, לתת בזה שלום. משא"כ לגבי השלישי, ההשתחויה לפניו באמצע שבסוף, אשר עליה הראבי"ה והמרדכי אומרים שזה 'כעבד הנפטר מרבו', רצונם להגיד שרק נתינת שלום לימין ולשמאל שלשכינה, זאת 'נתינת שלום'. אבל השלישי, זה לא 'נתינת שלום', לכן הם כותבים נימוק חדש מעצמם, 'כעבד הנפטר מרבו'. לומר לך כי זה כבר לא נתינת שלום, אלא זאת הכנעה, כעבד הנפטר מרבו. כאשר הוא עושה באמצע, זאת דרך הכנעה.

ואם זאת הכנעה, אזי צריכים עוד יותר חזק, לעשות כריעה יותר גדולה מן הקודמים. כפי שאמרנו מקודם, הרי בלאו הכי הוא כבר בכריעה, לשמאל ולימין הוא מוסיף עוד כמה סנטימטרים. אולם בסוף, באמצע, תשתחוה פי שתיים, שזה יהיה הרבה יותר. לכן ישנו שינוי בלשון, כי הסיבה היא אחרת, להראות הכנעה, כעבד הנפטר מרבו. שלום כבר אמרתי, וכעת אני עושה עוד משהו נוסף. כך נראה לענ"ד בס"ד ליישב את הלשונויות. גם הלבוש חילק בסגנונו. אמנם הוא לא כתב כמו בש"ע 'הופך פניו', רק נטה ממנו ונקט 'יטה ראשו' כמו הטור, אבל לגבי באמצע כתב 'ישתחוה'. ומאי אית לן למימר. על כרחנו כדקא אַמְרָן.

*

שלום לשמאלו ואח"כ לימינו, ואומר עושה שלום במרומיו וכו' ע"כ. לא הוסיף כריעה בסוף באמצע, ולא פירט מה אומר לצד ימין, ומה אומר לצד שמאל, וע"ע מה שאמרנו בשיעור ואתחנן התשע"ד בשכ"ה. ובפי' התכלאל כת"י זקני מהריק"א משנת התרמ"ג בקצ"ד, פוסע ג' פסיעות לאחוריו והוא כורע, ופונה לשמאלו שהוא ימין המלך, ואומר עושה שלום במרומיו. ופונה (לשמאלו שהוא ימין) [לימינו שהוא שמאל] המלך ואומר, הוא ברחמיו (אין וחסדיו. יב"ן) יעשה שלום עלינו, וינחמנו בציון ויבנה ברחמיו את ירושלם בקרוב בחיינו ובימינו אמן. והכל בכריעה אחת כמו שביארנו עכ"ל. וגם הוא לא הזכיר כריעה בסוף באמצע. וכן ראיתי בתכלאל נוסף בכתובת ידו של מהריק"א הנז' משנת התרל"ב בקפ"ג. מכלל שלא נהגו הם לכרוע בסוף.

*

וז"ל מהרי"ן בע"ה, וכורע ופוסע ג' פסיעות לאחוריו בכריעה אחת. ויעקור רגל שמאל תחילה. ושיעור הפסיעות, כדי שיתן גודל בצד עקב. ולא יפסע פסיעות גסות יותר מזה. ובמקום שיש דוחק, פוסע אפילו פחות מזה [אליה זוטא].

ואחר שפסע ג' פסיעות, בעודו כורע קודם שיוקוף, כשאומר עושה שלום במרומיו, הופך פניו לצד שמאלו. וכשיאמר הוא יעשה שלום עלינו, הופך פניו לצד ימינו. ואח"כ ישתחוה לפניו, כעבד הנפטר מרבו [ש"ע סימן קכ"ג].

כאן צריכים להבין.

הש"ע מביא תחילה את המלים 'הופך פניו לימינו ולשמאלו', ולגבי השלישי כתוב 'ישתחוה'. משמע א"כ שישנו קצת שינוי. וכי ישנו הבדל, בין מה שעושים לצד ימין ולצד שמאל, לבין מה שעושים בסוף? למה השלישי זה 'ישתחוה', ואלה 'הופך פניו'?

לכאורה, מי שקורא את המלים 'מלמעלה', נראה לו שישנו חילוק. לימין ולשמאל, תהפוך את הפנים. ולאמצע, צריכים להשתחוות. מה עונים על השאלה הזאת?

בשטחיות התשובה לכך היא, כי דרך מרן הש"ע להעתיק את המקורות כפי שהם, למרות

שערי יצחק – השיעור השבועי

בדף רי"ב, שם כתב בזה"ל, כתב ה"ר יונה בספר היראה, כשפוסע ג' פסיעות, נותן שלום בשמאל בתחילה וכורע, לימין וכורע, לפניו וכורע עכ"ל. כאשר אתה פוסע, תעשה שלום לשמאל, זכורע'. וזה נראה חידוש. כמרכן, לימין, זכורע'. לפניו זכורע'.

וקשה לי בדבריו. שואל על כך מהר"ם לונזאנו, שלוש שאלות.

חדא, כריעה לשמאל וכריעה לימין, מה טיבן של כריעות הללו, ומאן דבר שמייהו? מהיכן הוספת את הכריעות הללו? והלא אין להם זכר וראיה בתלמוד.

שנית, היתכן שיכרע אדם ויתן שלום קודם לימין המלך, ואחר כך לשמאל המלך, ואחר כך למלך עצמו.

אתה – רבי יונה – אומר, לעשות שלום לצד ימינו של-מלך, ואח"כ לשמאלו של-מלך. ולמי הכריעות האלה? הרי אתה עושה אח"כ עוד כריעה אחת באמצע, למלך, אשר כבר כרעת אליו. אלא מובן כי הכריעות הקודמות לימין ולשמאל, הן לא למלך. אלא הכוונה בהן אל המלאכים, העומדים מימינו ומשמאלו. וכי הינך כורע קודם למלאכים, ורק אח"כ אתה כורע למלך? לא מתקבל על הדעת.

עוד מעט נראה בס"ד, כי הדבר מפורש ע"י רס"ג, כי ימין ושמאל בנ"ד הכוונה אל המלאכים.

ג' אף לפי דבריו, פשו להו כריעות, שהוא מצריך ז' כריעות ובפרטן תמצא ח'. שהרי בהדיא אמרינן פרק הוציאו לו [יומא דף נ"ג ע"ב] אביי ורבא פסעי לג' כריעות בכריעה אחת.

מאחר שכתוב בגמ' שאביי ורבא פסעו ג' פסיעות בכריעה אחת, משמע כי הם כרעו כבר מקודם. נמצא שישנה גמרא מפורשת, שצריכים לכרוע לפני הפסיעות, א"כ ישנה כבר כריעה. ורבינו יונה אומר שם לפני כן, כי צריך שבע כריעות בתפילה. באבות ובהודאה, תחילה וסוף, ביחד זה ארבע. ועוד שלוש, בעושה שלום. ולקמן נביא בס"ד את לשונו. על כך טוען מהר"ם לונזאנו, כי זה לא שלוש כריעות, אלא ארבע, וא"כ יוצא בסה"כ שמונה. כי הרי לפני הפסיעות צריכים לכרוע,

לגבי לשון מהרי"ץ בתכלאל, יחזיר פניו, לא נראה לי כי זאת לשון של קדמונינו, כי התכלאל הוא תמיד הכל בלשון ערבי, ופתאום כאן כתוב מלים בלשה"ק, וחאל אן יחזיר פניו. נראה כי חכמים שהיו כבר מלפני מהרי"ץ כתבו את הלשון הזאת, כי הם לא לקחו ולא העתיקו בפיסקא זו את לשון התפילאל אשר הלך כמו הרמב"ם, שאין אצל הרמב"ם להגיד עושה שלום וכו' אלא רק בקדיש, כמו שהקדמנו בס"ד. לכן כאן הם שינו, וכתבו זאת בלשון הקודש, ומהרי"ץ העתיק אותם. אולם הסגנון יחזיר פניו, לכאורה קשה, להיכן להחזיר? המלה להחזיר, לכאו' איננה מדוייקת. הרי לא הייתי שם קודם. ברם אעפ"כ נראה לי, כי הסגנון כן נכון. כי תמיד, זה לא שהראש היה שמה וחזרתי אליו, אלא כיון שהראש תמיד דרכו להסתובב, לכן נקטו להחזיר. לאו דוקא כעת. לכן הדבר נקרא, שאני מחזיר את הפנים. לא שמקודם הפנים היו שמה.

[והדבר הזה פשוט, וכדאשכחן בכמה דוכתי, כגון במשנה ברכות דף כ"ח ע"ב, היה רוכב על החמור, ירד ויתפלל. ואם אינו יכול לירד, יחזיר את פניו (לצד ירושלם. רש"י). ואם אינו יכול להחזיר את פניו, יכוין את ליבו כנגד בית קדשי הקדשים ע"כ. וכנראה שייך לשון זה לא רק גבי הראש או הפנים כדברי מעכ"ת, עיין ספר התשבי ע' חזר. איתמר].

*

בכל אופן, גאון עוזנו ותפארתנו מהרי"ץ זצוק"ל בפירושו עץ חיים שם, לא הסתפק בכך, והוא מוסיף עוד שורה וחצי, לאחר מה שהעתיק מהשולחן ערוך.

וזה לשונו שם, ובְרַעֲיָא מהימנא פרשת פינחס דף רכ"ט ע"א, יש סְבָרָא בעניין הכריעה דסיום תפילה, ואין דעת הפוסקים כן. ועיין ר"מ לונזאנו דף קי"ז ע"א.

כי ברעיא מהימנא, הוא לומר שבספר הזוה"ק, ישנה בנ"ד סברא, ר"ל שיטה אחרת. אלא שהפוסקים לא סוברים כך. ומהרי"ץ מציין, לעיין במהר"ם לונזאנו.

כוונתו אל הספר שתי ידות, למהר"ר מנחם די לונזיאנו, דרך חיים [במהדורת אהבת שלום זה

כמפורש לגבי אב"י ורבא, ואתה – רבי יונה – אומר שלוש פסיעות, ועוד אחת, אף שאינך מזכיר אותה, אבל הרי חובה שהיא תהיה.

וכי תימא – אולי תגיד – דהיינו מה שאמר לפניו וכורע, אם כן הוה ליה נתינת שלום קודם לג' פסיעות. ואנן איפכא תנינן בבריתא, נתינת שלום אחר ג' פסיעות.

לכן הוא – מהר"ם לונזאנו – חושב, שדברי רבינו יונה אינם נכונים, והוא כותב בזה"ל, והנכון דעת רמב"ם וטור, וז"ל הטור סי' קכ"ג, כשגומר התפילה כורע ופוסע ג' פסיעות לאחוריו בכריעה אחת, ובעודו כורע קודם שיזקוף יטה בראשו לצד שמאלו כמי שבא ליפטר מרבו, ואחר כך לימינו עב"ל.

הוא מעתיק את הטור, ומשוה את דעת הרמב"ם עם דעת הטור. משמע מזה שהוא הבין, שהרמב"ם והטור זהו דבר אחד, למרות שאמרנו כי הרמב"ם לא כתב במפורש את העניין שלהטיה. רק הטור כתב 'יטה פניו', אבל ש"מ כי הוא מביין שזהו אותו הדבר.

אמנם מי שיתעקש יוכל להגיד, כי אולי הוא – מהר"ם לונזאנו – לא נכנס אל הפרט הזה, שמא זה רק ביחס למה שכתוב מקודם, אולם מסתבר כפי שאמרנו, דסבירא להו שזהו היינו הך.

אחרי שיש לו שלוש קושיות על רבינו יונה, ולכן הוא דוחה אותו, וכותב כי 'הנכון הוא דעת הרמב"ם והטור', מסיים מהר"ם לונזאנו בדרך חיים, אך דעת הזוהר, לא כדברי זה, ולא כדברי זה. דהיינו, לא כמו רבינו יונה, ולא כמו הרמב"ם והטור.

וז"ל רעיא מהימנא פרשת פינחס ע' תי"ט, זקיפות ארבעה וכריעות ארבעה באבות והודאה, וארבע בעושה שלום במרומיו, כריעה וזקיפא לשמאלא וכריעה וזקיפא לימינא, הא אינון י"ב בין כריעות וזקיפות, ובהון ע"ב עינין. בסה"כ זה יוצא שבעים ושתים, כי ישנן שמות הוי"ה הנעשות ע"י עיגולים, מי שיעיין בספר הזוה"ק יראה כי מצוירים זאת שם, איך האותיות עצמן מורכבות מעיניים.

ו' כריעות בהון ח"י נְעַנְעוּעִין, תלת בכל פעם ראש וגוף וזנב.

שמעתם? צריך שהכריעות יהיו 'ראש וגוף וזנב' [מרן שליט"א מדגים את הראש והגוף]. והזנב, היינו הרגליים, לעשות את הכריעה בדרך. כעת תכפיל זאת. דצריך למכרע בח"י חולייין, סלקין ע"ב וכו' ע"ש.

הוא לא אומר מְסַקְנָא מפורשת. הוא כותב, הנכון כדעת הרמב"ם וכו', ואח"כ אך דעת הזוהר וכו', וכאן הוא גמר ושתק. כנראה לכן מהרי"ץ נזהר, וכתב כי מה שכתוב בזוה"ק אין זאת דעת הפוסקים, והוסיף בסתם לעיין שם במהר"ם לונזאנו. כי לא ברור, מהי המסקנא של מהר"ם לונזאנו. אולי אם כתוב ככה בזוהר, אזי צריכים לעשות כמו הזוהר. ומה שהוא אומר כי הנכון כדעת הרמב"ם והטור, זה לא כלפי הזוה"ק, אלא כלפי רבינו יונה. את דעת רבינו יונה הוא דוחה, אבל אם ישנו זוהר, אזי זהו כבר משהו אחר. או אפשר לומר שמסקנתו, דעביד כְּמַר עֵבִיד, ודעביד כמר עביד. הניח הדבר לשיקול המעיין.

*

רבי סעדיה גאון בסידורו [דף כ'] כתב בזה"ל, ואדא פרג מן אלצלוה וקאל ייי צורי וגואלי, יתאכר אלי וראה ג' כטי. זהו קרוב לסגנון התכלאל, כמו שכתוב בעץ חיים, וכדלעיל. מתרגמים שם, 'פוסעים שלוש פסיעות', אבל יותר נכון, 'ילך שלוש פסיעות'.

[התרגום המובא שם הוא כך,] כשגומרין את התפילה ואומרים ה' צורי וגואלי (פוסעים) [ילך] לאחור שלש פסיעות, כמו שהולכים לאחוריהם העבדים, עד שיצאו מאת שטיח המלך.

הרואה יראה שישנם כאן כמה חידושים, במה שכתב רס"ג כאן לגבי העניין הזה. הוא מסביר, מהם השלוש פסיעות? לפני המלך ישנו מרבד, שטיח. כאשר העבדים מדברים עם המלך, הם מתקרבים אליו. וכאשר העבדים מסיימים ויוצאים מהמלך, הם יוצאים מהשטיח, פוסעים אחורה, כאשר הפנים שלהם הם עדיין כלפי המלך. אם כן 'מלכותא דרקיעא, כעין מלכותא דארעא'. זאת היא ההשוואה.

אח"כ יתן שלום, תחילה לימין ה"מזרח" שהוא שמאלו, ואח"כ לשמאל ה"מזרח" שהוא ימינו.

שערי יצחק – השיעור השבועי

המלה 'מנחניא', שיהא מובנה בלשה"ק פְּרָוֶע, כי זה נמשך כל זמן עשיית שלושת הפסיעות. בעת שהולכים אחורנית, צריך שיהא כרוע גסבן. ההבדל רק שבזמן נתינת שלום הן לשמאל והן לימין, יכרע 'בראש'. הוסיף את המלה בראש. ואף כי משמע מזה כי לא הגוף וכרע רק הראש, כביכול להוריד קצת את הראש, אבל הגוף מאליו כורע קצת. ועכ"פ לשונו יכול להתפרש כפי דרכנו, ומשתוה בזה עם שאר רבוותא. וגם אם מישהו יחשוב שזה דחוק, כבר ידועים דברי החת"ס שהרבה דחקים הם אמתיים...

והדבר מפורש בחידושי הריטב"א למסכת יומא שם בדף כג: על לשון הגמ' ואחר כך יתן שלום, כלומר שישתחוה כמי שנותן שלום ונפטר מרבו יעו"ש. הערת בני הרה"ג נסים שליט"א. ברוך יהיה, ושפתים ישק].

והערה בכתב אחרי השיעור מאת ידידנו הרה"ג איתמר חיים כהן שליט"א, לגבי צורת עושה שלום, יש נוהגים לפנות לשמאל ולימין מבלי להוסיף בכריעה כלום, ורק כשחוזרים לאמצע מוסיפים מעט בכריעה. ויש נוהגים להוסיף מעט בכריעה גם בשמאל ובימין. ובכל צד אחרי שמוסיפים בכריעה, חוזרים למצב הכריעה הראשון. (לאפוקי דלא תימא שבכל צד מוסיפים עוד, כלו' שיחזור לצד ימין כשהוא במצב תוספת הכריעה שעושים בשמאל, אלא זוקף קצת) וזה כמו שהעלה כת"ר. וכך אני נוהג, ואם כן מסתמא כך לימדני אבא מארי זלה"ה. והוא למד כך בילדותו אצל רבו, כי בתימן מלמדי הילדים לימדו אותם גם את כל ענייני התפילות, ובכללם צורת הפסיעות, כפי ששמעתי מפיו. אך מה שפירש מעכ"ת כך את דברי הרמב"ם, לענ"ד אפשר לפרש דבריו כמנהג הראשון דלעיל. ומה שהביא ראייה מדבריו בהלכות תלמוד תורה, לכאורה יש לדחות, דשאני התם שהוא זקוף, מה שאין כן בנדון דידן שכבר הוא במצב של שחייה. הא למה הדבר דומה, למי שפגש את שני רבותיו יחדיו, שיכול בשחייה אחת ליתן שלום לשניהם. ולשון נותן שלום דנקט הרמב"ם הכא, אין הכוונה לשחייה, כי השחייה אינה נתינת שלום, אלא המצב שצריך להיות בעת נתינת שלום.

והשלום הזה אינו בדיבור, אלא הרכנת הראש משמאל המתפלל ומימינו בלבד, ולא ידבר דבר. נראה מדבריו, שהוא סובר כי ישנה קפידא, שלא לדבר. לא להגיד כעת כלום. גם הרמב"ם לא הזכיר עושה שלום וכו', כמו שהבאנו. אבל אולי אם תוסיף ותדבר, אינני יודע האם לדעתו הדבר טוב או שאינו טוב. לא פירש. אבל מדברי רס"ג נראה – בפרט שהוא חוזר על כך פעמיים – כי זה 'לא בדיבור', ומוסיף בהדיא 'ולא ידבר דבר'. משמע שהוא מקפיד, שלא להגיד שום דבר. מה שכן, רק להרכין את הראש.

הלשון שלו בערבית היא כך, והוא אלסלאם, לים הו באלקול, בל הו אנחני באלראס. שחיית הראש. הרכנה.

עכשיו תשמעו, מה רס"ג מסביר.

ולא ידבר דבר, אלא זה כיבוד למלאכים אחר שיצא ידי חובתו לפני ה'. כמו שכתוב [מלכים א' כ"ב, י"ט] וְכָל צְבָא הַשָּׁמַיִם עֹמְדֵי עָלָיו, מִיְמִינוֹ וּמִשְׂמָאלוֹ.

דיברת עם הקב"ה, יצאת ידי חובה, כעת צריכים לכבד את המלאכים. כמו שכתוב 'וכל צבא השמים עומד עליו, מימינו ומשמאלו'. זהו מה שנאמר, לגבי העניין של נבות הזרעאלי. הוא מביא את הפסוק הזה, 'מימינו ומשמאלו', ואומר שזהו המלאכים. כאשר אתה מרכין את הראש לשמאל ולימין, הכוונה בזה כלפי המלאכים אשר סביבו יתב'.

ברם כעת, בסוף, הוא חוזר אל מקודם, וכותב בזה"ל, ולפני כן, (בשעה) [בעת] שהולכים אחורנית, צריך לכווע גם כן.

המתרגם שם, נראה שקצת לא דייק. מקודם כתב 'הרכנת הראש', וכאן הוא כותב 'לכווע'. לפ"ז היה אפשר להבין, כי הפסיעות בכריעה, ונתינת שלום בלי כריעה. אבל כאשר הסתכלתי במקור, כתובה שם כמעט אותה המלה, 'באלקול בל הו אנחני באלראס'. ובנדון דידן, בסוף, 'מנחניא איצא', זהו כמעט אותו הדבר, כפי שכתב מקודם. 'אנחני' היינו כריעה. וגם לפני כן, לגבי הכריעות שבאבות ובהודאה, כתב רס"ג באותו לשון, כאשר יראה המעיין שם. הוא לא עשה שינוי בסגנון. רק בגזרת

הטבילות של כהן גדול, 'פשו להו טבילות'. הוא טוען, לפי דבריך יוצא, כי ישנן שמונה כריעות. כי הוא אומר, שלפני עושה שלום וכו' הרי חובה שתהיה כריעה, שכן מפורש בגמ'.

נראה לי לפום רהטא לתרין, שרבינו יונה סבר כי אין כריעה כזאת. לכן הוא לא מזכיר את הכריעה הזאת. אמנם כתוב בגמרא, שאביי ורבא פסעי שלושה פסיעות בכריעה אחת, נכון שכתוב ככה, אולם רבינו יונה לא הזכיר את זאת. הוא רק הזכיר, שמאל ימין ואמצע. ולמה לא אמרת לי את הכריעה שמקודם? כיצד דילגת על כך?

התשובה היא, שרבינו יונה סובר כי אין הלכה כאביי ורבא, כי מאחר שכתוב בברייתא ור' אלכסנדראי 'פסע ואחר כך יתן שלום', הוא מבין שהדבר אינו מתאים לכך, והוא משום הכי לא פוסק כמו אביי ורבא. אכן אביי ורבא עשו כך, אבל מובן ששאר החכמים לא עשו ככה, וגם מהברייתא ור' אלכסנדראי משמע לא כן, לכן רבינו יונה פסק לא כמו שעשו אביי ורבא.

כך היה נראה לי לכאורה, לתרין את קושייתו השלישית. אבל בהמשך נביא בעזרתו יתב' תירוץ מרווח ומבוסס יותר טוב.

*

בהערות על הספר דרך חיים, מהדורת אהבת שלום, מובא [בהערה 143] בזה"ל, כתב הגרי"ח בס' עוד יוסף חי [בשלח אות ט"ז], ועיין תפילת כל פה שישב דברי השלמי ציבור [המעתיק דברי רבינו וכו"ל] שעשה מחלוקת בין זוה"ק לרבינו יונה, שהאמת דרבינו יונה כמו הזוה"ק.

וזה"ל מהר"י נונים ואיס, בתפילת כל פה הנז"ל [סי קכ"ג ס"א] – מהר"י נונים בספרו תפילת כל פה, מיישב את הקושיא דלעיל, אבל לא בדרך שלנו – וטוב לכרוע מעט יותר ולזקוף מעט כשיפנה לשמאלו וכן כשיפנה לימינו, כדי לצאת מדברי הזוהר שאמרו ברעיא מהימנא פרשת פינחס דף רכ"ט ע"א בעושה שלום במרומיו ד', כריעה וזקיפה לשמאלא, וכריעה וזקיפה לימינא. והא"י איהו נותן שלום לשמאלו, וימינו לשמאל רבו וימין רבו ע"כ.

תשובת מרן שליט"א: המנהג הראשון, מובן למעיינ שנתייסד על פי הבנתם מפשטות סגנון השלחן ערוך, ולהא גופא נדרשתי והוכחתי בס"ד ממקורותיו הוא גופא שאין הכוונה לפנייה בעלמא ותו לא, אלא להשתחויה. ואם אין כוונת הרמב"ם לשחייה אז, א"כ איזה כבוד הוא עושה למלך בפנייה גרידא לשמאל ולימין. ושחייה אחת לפני רבותיו שפיר, בבחינת זכרון אחד עולה לכאן ולכאן, כיון שהם עומדים לנגדו יחד].

*

נתרין בס"ד את השאלות של מהר"ם לונזאנו, על רבינו יונה.

השאלה הראשונה שהוא שואל, מאן דכר שמייהו? אין זכר וראיה בתלמוד, לכריעות האלה.

לפי מה שאמרנו מקודם, הדבר מיושב. כי ה'נתנית שלום' שבתלמוד, זאת היא הכריעה. לגבי הדבר השלישי, 'לפניו וכורע', אכן אין לכך מקור בתלמוד, אבל זהו כפי שכתבו הראב"ה והמרדכי, שכך 'הורגלו העולם'. אלא שרבינו יונה קיצר.

לגבי השאלה השנייה, היתכן שיכרע אדם ויתן שלום קודם לימין המלך וכו' ואח"כ למלך עצמו? אתה נותן שלום למלאכים – לימין ולשמאל – ורק אח"כ אתה עושה כן לפני המלך? הדבר לא יתכן.

נראה לי, שרבינו יונה הבין לא כמו רס"ג. ימין ושמאל זה לא כלפי המלאכים, אלא שלשתם, זהו המלך בעצמו. כי ישנו ימין המלך, וישנו שמאל המלך, וישנו אמצע.

בכדי להבין זאת, חובה להביא את המושגים עפ"י תורת הקבלה. חסד, גבורה, תפארת. הדבר כביכול מתחלק לשלוש. עוד מעט נראה זאת, יותר בבירור. הימין של הקב"ה, והשמאל של הקב"ה, והאמצע. כביכול. אנחנו אומרים זאת במלים – אלו מושגים גבוהים – רק בכדי לשבר את האוזן. הימין, זה חסד. השמאל, זה גבורה. והאמצע, זה תפארת. רחמים. א"כ הכל זהו המלך בעצמו, ולא מישוהו אחר. לא המלאכים. ימין ושמאל, של הקב"ה. בו, ורק בו.

ולגבי השאלה השלישית, שבסוף יוצא כי 'פשו להו כריעות'. הכוונה נתרבו כריעות. זהו סגנון התוספתא במסכת יומא [פ"ג הל"ב], לגבי

שערי יצחק – השיעור השבועי

נראה שהיה יותר טוב להגיד, כפי שאנחנו תירצנו, כי רבינו יונה סובר שההלכה אינה כך. אין כריעות לפני עושה שלום. דהיינו שלפי דבריו, פוסעים בזקיפה – לכאורה – בלי לכרוע. ברם מצד שני, קשה לקבל גם זאת. כי לא מסתברא להגיד, שההלכה אינה כאב"י ורבא. הרי הגמרא מביאה אותם בסוף הסוגיא, ובשתיקה. משמע שכן ההלכה. א"כ כיצד הוא בא וחולק? וגם הרי"ף מביא זאת. אמנם רבי יונה לא מחוייב לרי"ף, אבל עכ"פ מניין לו לומר כך בהחלט. עכ"פ קצת קשה לקבל את המהלך הזה.

לכן חושבני כי יותר טוב, לפרש כאשר כתב בעל הלכה ברורה, הוא ידידנו הגאון הרב דוד יוסף שליט"א, אשריו ואשרי חלקו, היום הוא כבר יראשון לציון, ויש לו אריכות על הנושא הזה, ולפי דבריו יוצא שזה מיושב יותר טוב.

לא שרבינו יונה פסק דלא כדעת אב"י ורבא, אלא שהוא סובר – וישנן אכן כמה שיטות כאלה, זאת איננה שיטה יחידאה, ועל כן הדבר יותר מתקבל על הדעת – כי זה לא כפי שאנחנו עושים, פוסעים ואח"כ אומרים עושה שלום, אלא הם אומרים שאומרים עושה שלום וכו' תוך כדי שאתה פוסע. אעפ"י שמרן הבית יוסף דוחה זאת, ואינו מקבל את הדבר.

כך הוא כותב בהלכה ברורה [דף רכ"ט], וקצת יש לפרש בדבריו – דהיינו בדברי רבינו יונה – דאף הוא מודה שכורע בעודו פוסע שלש פסיעות, אלא שסובר שבעודו פוסע נותן שלום לשמאלו וכורע. אלא דאם כן קשה, מה שאמרו בגמרא [יומא שם] המתפלל צריך שיפסע שלש פסיעות לאחוריו "ואחר כך" יתן שלום. וגם קשה שהרי בגמרא אמרו דבעינן שיפסע שלש פסיעות בכריעה אחת. (ועיין היטב במה שכתבתי להלן בשער הציון סק"ז, שכן דעת רבים מהפוסקים, שאינו נותן שלום אלא אחר שפסע, ושיש חולקים על זה).

ובעמוד רל"ב, ב'שער הציון' [הערה ז'], הוא מביא כך, עיין בבית יוסף שהביא בשם מהר"י אבוהב, שנראה מפשט לשון הגמרא והטור והפוסקים שאין לומר עושה שלום אלא אחר שלש פסיעות. אבל מה אעשה שכל העולם אין נוהגין בזו הדרך,

הוא אומר שהזוה"ק ורבינו יונה מתאימים. למה אתה אומר, שהזוה"ק לא כדברי רבינו יונה? ההיפך. מה שכתוב ברבינו יונה, הוא משתווה עם הזוה"ק.

וכך נראה לפרש דברי רבינו יונה שכתב בס' היראה, 'אבל כשהוא פוסע שלוש פסיעות, נותן שלום בשמאל תחילה, וכורע לימין וכורע, לפניו וכורע' ע"כ. דהגם דודאי הוא דצריך לעשות שלש פסיעות בכריעה אחת, כדאיתא ביומא וכמ"ש הפוסקים ז"ל, מ"מ כשהוא פונה ונותן שלום, יש לכרוע קצת יותר.

ובזה יתיישב מה שהקשה מהר"ם לונזאנו בספר שתי ידות דף קי"ו ע"א עכ"ל.

גם לפי המהלך שלו, יבין המעיין כי כל שלושת הקושיות מיושבות, אם אני משווה את רבינו יונה עם הזוה"ק. דהיינו, לגבי השאלה הראשונה, 'מאן דכר שמייהו?' התשובה היא כפי שהשבנו אנחנו בס"ד מקודם. ולגבי השאלה השנייה, הכריעות הן למלך בעצמו, ולא למישהו אחר. ולגבי השאלה השלישית, מה שכתוב לגבי הפסיעות, פשיטא שבודאי צריכים לעשות את הפסיעות האלה. כך המהלך שלו.

אם כי לפי ענ"ד, קשה לקבל זאת. הרי רבינו יונה מפרש את כל הכריעות, ופתאום ישנה כריעה לפני הפסיעות שהוא לא כותב אותה?

האמת יורה דרכו, שזהו תירוץ דחוק.

רבינו יונה כותב [בספר היראה שם, אות ל"ד] במפורש, ובקומו להתפלל, יכוין רגליו זו אצל זו, וידחיק אציליו לגופו נגד חגורו. ובאות ל"ה, ועושה ז' כריעות. ישוח בברכת אבות תחילה וסוף, ישחה בברוך במהירות בפעם אחת, ויזקוף בשם בנחת ראשו, תחילה ואחר כך גופו שלא תהא עליו כמשוי. וישחה במודים תחילה וסוף על האופן שאמרו.

וכי הוא דילג כאן כריעה? הרי הוא מפרט הכל.

ואח"כ [באות ל"ו], אבל כשהוא פוסע ג' פסיעות, נותן שלום לשמאל תחילה וכורע, לימין וכורע, לפניו וכורע. ותהיה הכריעה כמו שאמרו ז"ל ברכות [דף כ"ח ע"ב], עד שיתפסקו כל חוליות שבשדרה, ועד שיראה איסר כנגד לבו וכו'.

וצ"ע. ע"כ. וכתב על זה הבית יוסף, שבתרומת הדשן [סימן י"ג] כתב בְּהֵדִיא שיפסע תחילה ואתר כך יתן שלום, ושכן ראוי לנהוג, מאחר שבגמרא שלנו אמרו שיפסע ואחר כך יתן שלום, וכן כתבו גם כן כל הפוסקים.

אלא שהוא מביא הרבה ראשונים, אולי שחולקים, או שכותבים כי העולם לא נוהג ככה. מה שלפי הבית יוסף, זהו מנהג טעות, מה שהם עושים, כיון שזהו נגד הגמרא. והב"י טוען, מה לנו ולמנהג טעות שלא נהגו כן. ע"כ.

וכן כתב בשלחן ערוך כאן. וכן מוכח מדברי הראשונים, הנ"ל בבירור הלכה [סק"ג], ובשער הציון [סק"ד], דאמירת עושה שלום היא אחר שפסע שלש פסיעות, בשעה שנותן שלום לשמאלו וימינו.

ולגבי השאלה, כיצד הדבר מיושב עם הסוגיא? הוא כותב על כך באמצע בזה"ל, ועיין בחידושי הרשב"ץ [ברכות סוף פרק ה'] שביאר דברי הגמרא [יומא דף נג:] שנחלקו בזה האמוראים, ופסק להלכה כמאן דאמר שבשעה שפוסע נותן שלום לשמאלו וימינו. וע"ש.

הדין הזה, שנוי במחלוקת בגמרא. מי שיעיין ברשב"ץ בברכות, יראה כי הוא אומר שנכון שכתוב ככה בהתחלה, רבי אלכסנדראי וכו' אח"כ יתן שלום, אבל רב שמעיה חולק על זה. ואכן ממה שאמר בגמרא 'ומשום רבי שמעיה אמרו', כך סגנון הלשון, משמע שהוא חולק, ולפי דבריו הוא נותן שלום תוך כדי הפסיעות. אם כן יותר מתאים, שככה רבינו יונה סבר. א"כ אין כריעות לפני עושה שלום, אלא העושה שלום עצמו זה הכריעות, לימין ולשמאל. זהו מהלך יותר טוב, והוא מתרץ גם את העניין הזה שלנו.

כדאי שנראה את לשון הרשב"ץ גופא [זה בפירושו למס' ברכות דף קע"ז] וזהו, נראה לי דר' אלכסנדראי ושמעיה, פליגי, ולאן לפרושי מילתיה בלחוד אתא. דר' אלכסנדראי ס"ל דאחר ג' פסיעות נותן שלום, ושמעיה ס"ל דבשעה שהוא מפסיע הוא נותן שלום. וכתב בשם רבינו מאיר דרטונבור"ק ז"ל שאין לומר שלום בשמאלי ושלום בימיני (ש) כמו שכותבים הסופרים בסידורי

התפילות, אלא שכשהופך לשמאלו אומר שלום וכשהופך לימינו אומר שלום ואחר כך אומר עושה שלום במרומיו, וכן דעת רבינו פריץ ז"ל וכתב שכן נהגו העולם, וכן אנו נוהגין. ויש מי שפירש שכשהופך לשמאלו אומר עושה שלום במרומיו וכשהוא הופך לימינו אומר יעשה שלום עלינו. ומכל זה נראה דהני רבוותא ז"ל ס"ל שאין לפסוע הפסיעות ואחר כך ליתן שלום כר' אלכסנדראי, ואם כן שמעיה פליג עליה דר' אלכסנדראי דלדידיה בשעת הפסיעות הוא נותן שלום, והכי הלכתא (דההיא) [דהכי] מוכחא ההיא דאביי ורבא עכ"ל הרשב"ץ.

*

בשו"ת וישב הים [חלק שלישי סימן ז'], לידידנו הרב הגאון המקובל האלהי, יעקב משה הלל שליט"א, הביא את דברי רבינו יונה, ואת שיטת הזוהר והמקובלים, והוא מרחיב ומאריך עוד, ומיישב את הזוהר עם הגמרא, אבל במחכתה"ר נלענ"ד כי על כגון דא נאמר שגיאות מי יבין. חלה כאן טעות.

הוא מסביר את דברי מהר"ם לונזאנו. הרי מהר"ם לונזאנו שאל על רבינו יונה, איך אפשר לכרוע לימין ולשמאל, ואח"כ למלך עצמו?

על כך הוא מבאר [דף ע"ו ד"ה והנה] בזה"ל, נראה לי כוונתו, דתינח לדעת הטור בשם המרדכי שהכריעה האחרונה לאמצע היא רק משום מנהג בלבד, אין קפידא, דהרי שתי הכריעות דימין ודשמאל שהן משום חיוב, הן מתייחסות אל ימין ושמאל של המלך עצמו.

אבל לדעת רבינו יונה שנקט הכריעות שמאל ימין ואמצע בחדא לישנא, משמע דכולם לחיוב, ולפי זה קשה דהיה צריך להקדים הכריעה לאמצע בתחילה שהיא נוכח פני המלך ממש, ולא לימין ושמאל שבודאי הם מורים על העומדים לימינו ולשמאלו.

דהיינו, מהי קושית מהר"ם לונזאנו דוקא על רבינו יונה? בשלמא להטור בשם המרדכי, הכריעה היא רק מנהג, אבל אתה – רבינו יונה – לא מביא זאת בתורת מנהג, אלא שכביכול זהו מדינא, א"כ איך אפשר לעשות לצדדים קודם?

אולם לפי מה שאמרנו מקודם, הדבר אינו כך. אלא זהו היינו הך. זה אותו הדבר. גם הטור התכוון על כריעה, רק כפי שהסברנו, זאת כריעה יותר. הוספה באותה כריעה.

אבל החידוש הכי גדול שלו, הוא מה שכתוב שם בשם שיטת המקובלים.

ומי שיעיין בכף החיים [סימן קכ"ג ס"ק ז'], יראה מה שהוא הביא את הכתוב בסידור הרש"ש – לרבינו שלום שרעבי זיע"א – אשר הולך עפ"י הזוה"ק. וזה לשונו, לעולם כשעושה הכריעה, לימין רבו קודם, שהוא שמאל ידיה. וכ"כ בסי' הרש"ש ז"ל, שאחר שפוסע ג"כ לאחוריו בכריעה אחת, יפנה לשמאלו ויכרע ויאמר עושה שלום במרומיו ויזקוף, ויפנה לימינו ויכרע ויאמר הוא יעשה שלום עלינו ויזקוף, ויכרע לפניו ויאמר ועל כל ישראל ויזקוף ויעמוד עכ"ד. וכ"כ בן איש חי ז"ל פ' בשלח אות כ"ד. ונראה דאע"ג דבזוה"ק לא אמרו כ"א כריעה וזקיפה לשמאלא וכריעה וזקיפה לימינא, מ"ש בסידור ויכרע לפניו ויאמר ועל כל וכו' אין זה כמוסיף על הכריעות שכתב בזוה"ק, אלא זו הכריעה הוא כעבד הנפטר מפני רבו. ומ"ש ויזקוף ויעמוד, היינו כי כן הוא הדרך שלא ישאר כורע ודו"ק וכו'.

הגרי"מ הלל שליט"א כותב [שם בשו"ת וישב היס דף ע"ח], כי הוא בדק את נוסחאות סידורי הרש"ש, והנה לאחר העיון בסידורי מרן הרש"ש ז"ל בכתבי יד, בכמה מהדורות וסוגי העתקות, ראינו כי בסידורי המהדורא קמא שבכת"י הר"י דרעי ז"ל סופרו, לא סידר כלל שום כוונות והוראות בעושה שלום. אולם בסידורי ארם עובה, הן בסידור הקצר [שבכת"י הר"ן הררי רפול ז"ל] והן בסידור הארוך [שבכת"י הר"א משען ז"ל], נמצא כתוב כנוסח סידור הרש"ש ז"ל הנדפס, וגם להדיא גורסין שניהם תיבת 'ויכרע' גם בשמאל, דלא כנוסח הגר"א מני ז"ל ומרן הר"י ז"ל.

אולם בכל סידורי המהדורא בתרא שישנם תחת ידי, שהם סידורי חו"ר בית אל (עיינתי בסידורי האג"ן מדמשק ז"ל, והרב וידאל קואינקה ז"ל, והרב אהרן פירירא ז"ל), וסידור היר"א ז"ל – זהו הרב ידידיה רפאל אבולעפיא. הם היו מקובלים

ישנן כאן, שתי הערות.

ראשית, הדבר אינו נכון בכלל. הטור לא הביא את המרדכי הזה. הבית יוסף הוא שהביא את המרדכי, ולא הטור. ומהר"ם לונזאנו כנראה ג"כ לא ראה זאת. ישנו דבר אחר, שהטור מביא אח"כ בשם רב מרדכי שמובא בגמרות שלנו, לא המרדכי שהוא אחד מן הראשונים. וזהו מה שהבאנו מקודם, שכנראה זהו רב מרדכי גאון, או רב מרדכי אמורא, שאמר כיון שפסע לאחוריו התם איבעי ליה למיקם. אולי זהו מה שגרס אצלו את הבלבול. נתחלף בו במחכ"ת. כי העניין הזה, של מנהג הכריעה, הוא אינו מובא כלל ועיקר בטור. ולא עוד אלא שכמדומני בשום מקום, הטור לא מביא את המרדכי. ובנושא שלנו, בודאי שהוא לא הביא אותו.

דבר שני, לגופו של עניין. לגבי עיקר הנושא מה זה משנה, האם הכריעה השלישית היא מנהג, או מדינא? שאפילו אם זהו מנהג, וכי המנהג יכול להיות כך, לעשות בזיון כזה למלך? לכרוע למלאכים, ואח"כ למלך? אתה כורע תחילה לשמאל ולימין, ורק אח"כ לאמצע שזה למלך, א"כ מה זה משנה אם זהו רק מנהג? למה הדבר טוב, לפי דעת הטור? הדבר אינו מובן. מה נפשך.

*

בהמשך הוא מביא כך, וסיים שם הרב שתי ידות וז"ל, אך דעת הזוהר לא כדברי זה ולא כדברי זה [לא כדברי הטור ולא כדברי רבינו יונה], והעתיק שם לשון הזוהר הנ"ל, ולא פירש הדברים ביותר. ונראה כוונתו, דלפי הטור כורעים בתחילת השלש פסיעות, ואין כורעים עוד לשמאל ולימין, אלא מטה ראשו לשמאל ולימין בעודו כורע, באופן שיש כריעה אחת בלבד, ולא שתים כמ"ש הזוהר. ואילו לפי רבינו יונה, לאחר שפוסע שלש פסיעות [בזקיפה], נותן שלום בשמאל בתחילה וכורע, לימין וכורע, לפניו וכורע. הרי שלדבריו איכא שלש כריעות בעושה שלום, ולא שתים כמ"ש הזוהר. אלו הם תורף דברי הרב שתי ידות. הוא מסביר, מהו ההבדל שבין הטור לבין רבינו יונה. הוא הבין מהטור, שלא כורעים עוד לימין ולשמאל, רק מטים את הראש.

גדולים – המצולם, אין בעושה שלום שום כוונה, ושום הוראה מעשית כלל.

וידוע דסידורי חו"ר בית אל הם מהדורא בתרא, דנראה מזה שחזר בו מרן מכל אותו הסדר שכתב בסידורו המ"ק בעושה שלום, ולכן מחק כל אותה הלשון מסידור המ"ב שלו.

מהר"ר אליהו מני, וכן הגרי"ח בבן איש חי, פסק כמו הרש"ש הנדפס.

מסיים בעל שו"ת וישב הים, העולה לדינא. ולמעשה נלע"ד דיש לנהוג בזה כפסק מרן הרי"ח טוב ז"ל בבן איש חי, כי הוא מבוסס על דברי הש"ס והזוהר, ומוסכם גם עם דברי הפוסקים וכנ"ל. גם הוא כמ"ש רבינו הרש"ש ז"ל בסידור המ"ק שלו, שכך הבין ויישב דעת הש"ס והפוסקים עם שיטת הזוהר. ומה שחזר ומחק זה בסידור המ"ב שלו, הוא רק מפני שהיה רצונו לבסס כל דרכיו ומהלכיו בסידורו על פי דברים המפורשים בדברי האר"י ז"ל. ועל כל פנים על דעת יישובו וסידורו של מרן הרש"ש ז"ל, סמך מרן הרי"ח טוב ז"ל את פסקו הנ"ל, ועל פיו נהג גם הגאון מהר"א מני ז"ל.

ובעיקר הדבר, לענין נתינת שלום לשמאל ולימין, יש לנהוג כמ"ש להדיא בזוהר, שהוא ע"י כריעה ממש, ולא הטיה בלבד כמ"ש בטור והשלחן ערוך. הוא מבין שהדבר סותר. אולם לפי דברינו זה לא סותר, זהו אותו הדבר. עכ"פ כך הוא חושב.

דהרי כל היכא דיש בדינו ליישב ולהסכים דברי הזוהר עם מה שאמרו בש"ס הני עבדינן, וכן עיקר.

לא זכיתי לרדת לסוף דעתו. הרי הבן איש חי, לא ראה את מהדורא בתרא, א"כ למה הינך פוסק כמו מהדורא קמא? הרי אתה כבר יודע, שהרש"ש חזר בו במהדו"ב? והרי הוא עצמו מסביר, כי הסיבה שהרש"ש חזר בו היא, בגלל שהדבר אינו כתוב בכתבי האר"י במפורש. לכן הרש"ש מפחד, נזהר, לבו נוקפו'. כפי שהוא כתב לגבי השמיטה. כיון שאין ראיה לדבר בכתבי האר"י, לכן הרש"ש חזר בו. בשלמא הבן איש חי, שלא ראה את זה, לא נודע לו שהרש"ש חזר בו. א"כ למה לפסוק כמו מהדו"ק? אינני מבין זאת.

בכל אופן, יוצא ששיטת המקובלים איננה ברורה. והרש"ש בעצמו חזר בו במהדורא בתרא, מלעשות את הזקיפות והכריעות, וכל הסדר שהוא כתב. על כן, הגם כי מי שירצה לעשות כמותו, יש לו על מה לסמוך, כי הדבר אינו מופרך. והוא לא כתב כנגד זאת. ברם כבר אין לנו צורך כל כך להתחשב בכך. רק כפי שאמרנו, הנגלות לנו ולבנינו, אשר כך נראה לנו בשיטת הפוסקים בפועל, כי בעצם הכל אותו הדבר, שמוסיפים שחייה לצד שמאל ולצד ימין. ועוד אחת אח"כ לאמצע, שזאת בתורת מנהג.

ברצוני להוסיף עוד משהו.

דבר הלמד מעניינו. עושה שלום במרומיו, הוא יעשה שלום עלינו. הנני עושה שלום, בין כל הרבנים. אין הבדל ביניהם. הרמב"ם שכתב 'נותן שלום', עם הראב"ה, והמרדכי שכתבו 'הופך פניו וכו', ועם הטור [וכן הלבוש] שכתב 'יטה ראשו', ועם מהרי"ץ, ושאר רבוותא, כולם סוברים אותו הדבר. רק שכל אחד אמר זאת במלים אחרות. אבל הנכון כפי שאמרנו, שהכל הולך אל מקום אחד. גם אם ישנם הבדלים קטנטנים ביניהם, אבל כולם אומרים אותו הדבר.

*

אבל המלים של ספר הזוהר הקדוש [ברעיא מהימנא פרשת פינחס דף רכ"ט ע"א], העירו את רעיוני לבי, להשוות את העניין דלעיל עם הנענועים של-לולב, ומזה יצא לנו חידוש נוסף בס"ד.

וזה לשונו שם, זקיפות ארבעה. וכריעות ד'. הא הכא קא רמיז באלין זקיפות וכריעות, מוליך ומביא למי שד' רוחות העולם שלו, מעלה ומוריד למי שהשמים והארץ שלו, ואינון שית סטרין שמים וארץ וד' רוחות. לקביל תלת ברכאן קדמאין ותלת בתראין בעושה שלום במרומיו, ד' כריעה זקיפא לשמאלא וכריעה זקיפא לימינא, והאיי איהו נותן שלום לשמאלו וימינו לשמאל רבו ולימין רבו, הא אינון תריסר בין כריעות זקיפות, ובהון ע"ב עיינין ו' כריעות בהון ח"י נענועין, ג' בכל פעם ראש וגוף וזנב, דצריך למכרע בח"י חולייין, סלקין ע"ב. באלין ע"ב עיינין דקב"ה, נהרין ע"ב גדפין דשכינתא.

שערי יצחק – השיעור השבועי

דמדינא א"צ לנענע רק בשתי רוחות ומעלה ומטה. שהרי כשנחלק על בעל העיטור ז"ל, כתב ולא נהגו העולם כן, מוכח דמטעם מנהג מטי בה, לא מדינא ע"ש.

הסברתי בס"ד בבארות יצחק [אות קפ"ח], כי אנחנו עושים שענון קדימה ואחורה. אבל לכאורה זה לא פירוש המלים 'מוליך ומביא', כי 'מביא' זה לא ממש אחורה, אלא הכוונה שמביא את מה שהולך, ומשענון סמוך לְחִזָּה. [מרן שליט"א מדגים זאת]. למה אנחנו עושים אחורה?

ובטח אתם גם מכירים, את האנשים אשר מנענעים את הלולב לכיוון אחורה, מבלי להסתובב כלל. אנחנו הופכים את פנינו עוד יותר, הולכים ומסתובבים ממש אל הצד השני. עכ"פ מה נפשך, הרי אתה לא עושה ממש כמו שכתוב 'מביא' אלא התשובה היא, נכון שאינך חייב. כאשר אני עושה פה 'מביא', הרי הכוונה כלפי הצד האחורי, אז אני עושה ממש אחורה.

דהיינו, אנחנו לא רוצים להתקמצן. לצאת ידי חובת הכל. אנחנו 'מרחיבים' את המצוה, למרות שהדבר אינו חובה. אנחנו יכולים להצטמצם ולעשות רק סמוך לחזה, כזאת היא הבאה, אבל כיון שסוף סוף הכוונה בזה אל אחורה, לכן אנחנו עושים ממש לאחורה.

והוספתי שם עוד, כי שתי רוחות חדשות, זהו בודאי הפסק. אבל בנ"ד שפירוש המלה 'מביא' זהו אחורה, אזי אם אני מרחיב זאת עצמה ועושה ממש אחורה, לא רוח חדשה, הדבר עוד יותר טוב. כי זה לא נחשב הפסק. ממילא, נמשיך הלאה. מוליך – קדימה. ומביא – אחורה.

כך כתבתי שם, אף על פי שמעלה ומביא אין פירושו לרוח שלפניו ולרוח שלאחריו, אלא שבאותה רוח עצמה שלפניו מוליך ומביא, דהיינו מוליך רחוק מגופו ומנענע, ושוב מחזיר סמוך לגופו ומנענע, כמבואר בהדיא בלשון התכאל"ל שהביא רבינו המחבר לעיל, מחזירה אל חזהו ומנענע. מ"מ מאחר דהאיי הבאה, המכוון בה הוא משום רוח שאחוריו, על כן אנו עושים ממש לרוח שאחוריו, משום מהיות טוב אל תקרא רע, על דרך שכתב רבינו המחבר להלן.

כידוע, אנחנו נוהגים בנענועים שללולב, כדברי גאון עוזנו ומריה דאתרין כג"ק מהרי"ץ זיע"א, לעשות שענון תחילה כלפי הצד הקידמי והאחורי, ואח"כ מעלה ומטה, ואח"כ ימין ושמאל. 'מוליך ומביא', מעלה ומוריד. מהרי"ץ מאריך על כך בעין חיים, להסביר את שרשי המנהג שלנו, והוא אומר שאבותינו נע"ג לא נהגו לעשות את כל ארבע הרוחות ואח"כ מעלה ומטה, כיון שמדינא דגמרא – פשטות הגמרא – מוליך ומביא, מעלה ומוריד. 'מוליך' הכוונה לצד מזרח, 'מביא' הכוונה לצד מערב. מה עם צד צפון ודרום? 'מי שמושל בשתים, הוא מושל בארבע'. לא צריך לעשות זאת בהדיא. מי ששולט בחצי העולם, שולט בכולו.

אבל כיון שהרא"ש אומר להוסיף גם את שתי הרוחות האחרונות, אנחנו עושים גם זאת, מוסיפים, מצד 'מהיות טוב, אל תקרא רע'. אולם איננו רוצים להפסיק, בין מה שהוא מדינא דגמרא. כיון שמדין התלמוד, 'מוליך ומביא מעלה ומוריד', ע"כ אנחנו עושים מיד למעלה ולמטה, ורק אח"כ משלימים את שתי הרוחות הנוספות, בכדי שנעשה גם את מה שהרא"ש אומר.

מהרי"ץ כתב על כך באריכות בעניין הלולב, מי שיעיין יראה זאת בפסקי מהרי"ץ [חלק ד' דף רס"ח] – כדאי שהעורך יעתיק זאת, כדי שמי שלומד זאת יבין את הדבר יותר טוב – וזה לשונו, ומוזה תבין ותשכיל מנהג שלנו, שמנענעין לצפון שהוא כנגד פנינו נגד ירושלים ואח"כ לדרום, ואח"כ למעלה ומטה. כי עיקר מצות הנענוע לדי הרמב"ם והעיטור ובעל הדברות, ופשט התלמוד הוא זה, לנענע לשתי רוחות ומעלה ומטה. ולפי שהרא"ש כתב לנענע בדי רוחות מטעם הקצרה יד ימיננו וכו' – וכי איננו יכולים? האם אנו מתקמצנים, מתעצלים, שלא לעשות עוד להדיא לשתי רוחות העולם? – לכך מהיות טוב אל תקרא רע, ראו לצאת י"ח הרא"ש, ומוסיפין לנענע גם למזרח ולמערב.

והניחו שתי רוחות אלו וכו' אחר מעלה ומטה, כדי שלא יפסיקו בהם בין עיקר הנענועין חיובא דרבנן, והניחו אותם לאחרונה. ואם תדקדק בדברי הרא"ש, תבין דגם הוא עצמו מודה

כד' הרמב"ם והטור וכו'. ואפשר שגם לא צריך את הכריעה הראשונה, לפני הפסיעות, אבל אנחנו מרחיבים את המצוה, ועושים דברים אשר אצל הראשונים הם היו בצמצום, ביתר הרחבה, מהיות טוב אל תיקרא רע. וכי הדבר מפריע?

כמו-כן, אמנם מרס"ג משמע כי הוא מקפיד שלא להגיד עושה שלום, אבל אנחנו כן אומרים עושה שלום, כנראה אבותינו הבינו כי אין קפידא בכך. כיון שישנם כאלה מהראשונים האומרים כן להגיד. הרמב"ם לא כתב להגיד כאן עושה שלום, אבל הוא לא הוסיף שאסור להגיד. ואעיקרא לא מובן דעת רס"ג. וכי ישנו משהו לא טוב בכך? עכ"פ הם הבינו, כי טוב להגיד. א"כ הם הרחיבו את הכל.

רצוני לומר, כי גם אם נפרש כי 'נתינת שלום' זהו משהו קטן, עכ"פ הם עשו זאת יותר בהרחבה. ומה שהראשונים עשו בצמצום, אנחנו הגדלנו זאת. ובכלל מאתים מנה. ונתבוא עלינו בזכות זה ברכה ושלום.

תראו כיצד הכל מיושב היטב. ראשית, 'עושה שלום במרומיו', עשינו שלום בין ועם כל החכמים. עשינו את כל השיטות. אנו עושים את כל הדעות, מה שיותר. לקחנו את השיטה הזאת, ואת השיטה הזאת, צירפנו ועשינו את הכל ביחד, כדי לצאת ידי חובת כולי עלמא. כמו שאנחנו מפנים בשענון את הגוף לכל הרוחות.

ומובן מהשתא ג"כ, כי אין מקום לטעון, או לדון, מצד הא דקיי"ל שאין להוסיף על הכריעות שתיקנו חז"ל. כי אין אלו כריעות נפרדות בפני עצמן אלא נמשכות ממנה, שמוסיפים ומרחיבים באותה כריעה גופא.

*

ובעת תשמעו עוד הפלא ופלא. 'עושה שלום במרומיו', ואנחנו גורסים בהמשך, 'הוא ברחמיו וחסדיו יעשה שלום עלינו ועל כל ישראל'.

נקדים כי בשו"ת וישב הים [שם], הביא מחלוקת בין המקובלים, כיצד היא עמידת הספירות? הרי סדר הספירות כפי שכותבים דר"כ הוא, כח"ב חג"ת נהי"ם. כ"תר למעלה באמצע, ח"כמה מצד ימין, ב"נה מצד שמאל. אח"כ חג"ת, ח"סד מצד ימין, ג'בורה מצד שמאל, ת'פארת תחתיהם

ולא הוזקק להזכיר זה כבר כאן, רק להלן גבי מאי דמוסיפין עוד ב' רוחות שאין להם מקום בדברי הרמב"ם כלל, משא"כ הכא דעכ"פ הוא נכלל בהמכוון של הבאה. ומהאיי טעמא נמי לא חייש בה להפסק ביניהן לבין ההעלאה וההורדה, כמו לגבי תוספת רוח מזרח ומערב שהזכיר להלן, דשאני התם שהן שתי רוחות חדשות ממש, שלפי שיטה זו לא הצריכו חכמים לעשותן, בזה הוא דהוי הפסק.

זה נלע"ד ברור עומק כוונת רבינו המחבר, ולא כמו שראיתי רבים משתבשים בהבנתו ומשיבים עליו שזהו נגד הוראת דברי הרמב"ם, וגם לשון התכאליל"ל שהביא הוא עצמו לעיל. ומה עלה בדעתם, שלא ראה את אשר לפניו. אתמהא.

הם טוענים, כיצד הינך עושה, קדימה ואחורה? הרי הרמב"ם לא אמר, לשענן אחורה? אלא התשובה, כי פירושו, שאנחנו 'מרחיבים' את הדבר.

ממילא בשלב נוסף, אבותינו נהגו – לא כולם – שעושים ממש לכל רוח. לא עומדים במקום, ורק מטים את הלולב קדימה ואחורה, ימינה ושמאלה, אלא מסתובבים ממש לכל רוח, כיון שישנם כאלה הסוברים כך. א"כ אנחנו, אבתריהו אזלינן. כיון שאנחנו יכולים, אנו מרחיבים. הרחבנו את הדבר עצמו. בעצם היה אפשר שמספיק בכך, אבל אנחנו – מה שהוא מן הדין בצמצום – מפרשים ומרחיבים את זאת.

אלו הן שתי הדעות שהבאתי בשע"ה סימן קי"ח סעיף ה', בשעת הנענועים, יש נוהגים לעמוד על עמדם פניהם למזרח (הצד שמתפללין אליו) ומטים לכל הצדדים. ויש שנוהגים להפוך כל גופם לכל רוח שמנענעים [ובנענוע שלמעלה ושלמטה, מחזירים כל גופם למזרח, לבלדי. ולשאמי, לצפון, שהיא הרוח האחרונה] יעו"ש.

כפי שאמרתי מקודם, כיון שהזוה"ק השווה זאת, את הכריעות בתפילה, ובעושה שלום לנענועי הלולב, ממילא האיר המקום ב"ה את עיני ולמדתי גם לענייננו לפרש כך. אנחנו בעושה שלום, ג"כ מרחיבים. כמו שם. נכון שמספיק לשחות ימינה ושמאלה, ולא צריכים לכרוע בסוף באמצע, ואולי גם לא צריך בכלל לשחות רק להטות את הראש

שערי יצחק – השיעור השבועי

(אברהם אבינו) הם פה, לכן שוחים בצד ימין שלנו. וזה נפלא. ואח"כ שוחים ואומרים לאמצע זעל כל ישראל, כנגד התפארת שבאמצע, מדת הרחמים, כנגד יעקב אבינו ע"ה, הנקרא ישראל. כפתור ופרח.

אבל, עדיין ישנה כאן שאלה. מה הפירוש 'ברחמיו'? הרי 'רחמיו' זאת מדת תפארת, שזהו עומד ממוזג באמצע בין חסד לגבורה ותחתיה? ולמה אומ' זאת לצד ימין. אלא התשובה היא, כי 'עברתי' עליה באמצע, בנטייה לצד ימין היד כלפי, לכן 'הוא ברחמיו', ואח"כ 'חסדיו', כי עכ"פ בסוף זה ה'חסדיו'. בדרך לימין, הרי עברתי פה, ועכ"פ בסוף היגעתני לחסדים.

כעת לגבי רבי סעדיה גאון, האומר כי אלו המלאכים, ולא הספירות. הרי לפי רס"ג, לימינו ולשמאלו זה לא הקב"ה בעצמו? אנחנו אמרנו כי זהו הקב"ה בעצמו, ע"כ זה מסתדר, גבורה חסד ותפארת. אולם מה לפי רס"ג, הסובר כי הם המלאכים?

הנה מהרי"ץ מביא בע"ח [דף נ' ע"ב], לגבי ביאור המלים עושה שלום במרומי, בזה הלשון, ונראה לומר עוד, שרומז למה שאמרו ב[מדרש] רבָּה פרשת שופטים [פ"ה י"ב], שאין לך אחד מן המזלות ברקיע שרואה מה שלפניו, אלא מה שלאחריו, על שם [איוב כ"ה, ב'] עושה שלום במרומי עכ"ל. וסימן כל אחד על מקומו יבוא בשלום [טהרת הקודש].

במזלות, כל אחד חשוב יותר מן השני, והדבר עושה קנאה, למה אני לא זכיתי? וכי הוא יותר גדול ממני? לכן, תסתכל אחורה. המזלות אינם רואים את מה שישנו מקדימה, אלא את מה שישנו מאחורה. כאשר הוא רואה מישהו יותר קטן ממנו, אזי הוא רגוע, כי הוא לא מכובד יותר ממנו.

ונראה לי פירוש לשון מדרש רבה, שאין כל אחד מסתכל במעלת חברו הגדול ממנו שהוא לפניו וקרוב ממנו, שזה יסבב קנאה למה גם הוא לא זכה לזה. אבל הוא מסתכל במה שלאחריו, דהיינו הפחות ממנו, ובזה יש לו שמחה שזכה ליקרב לפניו, והרי הוא במעלה יותר. וכל זה הטביע הבורא ברוך הוא בהם, לעשות כן בטבע,

באמצע. אח"כ נהי"ם, ניצח מצד ימין, ה'וד מצד שמאל יסוד ומ'לכות תחתיהם באמצע וכו' למטה. השאלה היא, האם הכוונה בכך שזה בצד ימין שלנו, או ההיפך? כפי שאמרנו לגבי הפסיעות, שהדבר צריך להיות כלפי הקב"ה, וממילא הדבר צריך להיות הפוך. אצל האדם, החסד הוא בצד ימין, אבל הרי אצל הקב"ה העומד מולנו, זה ההיפך, א"כ בעצם החסד הוא בצד שמאל, כי זהו הימין של הקב"ה.

חסד זה יד ימין, גבורה זאת יד שמאל, ותפארת זה הגוף, הלב.

הוא מביא בהערה, כי ישנו מקובל אחד שאמר כך, אולם הרמ"ק לא מסכים איתו. וז"ל, ועיין היטב בספר הפרדס להרמ"ק [שער ו' פרק ב'] שהביא דעת ספר מאירת עינים לרבי יצחק דמן עכו, דס"ל שהספירות עומדות קו החסד לשמאל, וקו הגבורה לימין – דהיינו, אם אתה מסתכל כלפי מעלה וישר, החסד הוא לא מצד ימין דידן, אלא מצד שמאל דידן – כפיכך כאדם העומד עם חברו פנים מול פנים, שימינו של זה לשמאלו של זה. והביא ראיה מהגמרא הנ"ל בסדר נתינת שלום לרבו לשיטתו.

הוא מביא ראיה מהגמרא יומא הנז"ל, כמו בעושה שלום שמתחילים ליתן שלום לצד שמאל, מהאיי טעמא, כמו שאמר רבא לאביי.

והרמ"ק ז"ל יצא לחלוק על דבריו, ולהוכיח שקו החסד הוא לימין האדם וקו הגבורה בשמאל. קו החסד בשמים, בספירות, הוא בצד ימין שלנו.

ודחה את הראיה מהגמרא דיומא, דאינו אלא בדרך משל בסדר עמידת האדם מול המלך יעו"ש.

הפלא ופלא.

יוצא למסקנא, כיון שהרמ"ק הוא ישר בית הזוהר, בודאי שהוא יותר מוסמך, א"כ החסד הוא בצד ימין דידן. ע"כ אנחנו מתחילים, עושה שלום במרומי, דהיינו במרומי של הקב"ה – וכפי שאמרנו בס"ד לעיל, זהו הקב"ה בעצמו [ולא המלאכים] – ושם בצד שמאל ישנה מדת גבורה (יצחק אבינו) שלו. ושוחים כנגדו. אח"כ 'הוא ברחמיו וחסדיו יעשה שלום עלינו', כי 'החסדים'

כדי שלא תהיה קנאה ביניהם, הוי עושה שלום במרומיו וכו'.

כל מזל רואה את מי שהוא פחות ממנו, כי אם הוא יראה את מי שיותר ממנו אזי הוא יקנא.

אם־כן, כשאנחנו אומרים כאן 'עושה שלום במרומיו', הכוונה היא אל המזלות.

ברם, זהו הפירוש הראשון במדרש רבה [שם בפרשת שופטים]. מי שיעיין שם יראה, כי מובא אח"כ פירוש אחר, כי 'עושה שלום במרומיו' זה על המלאכים. לכן אני אומר, כי גם רס"ג מיושב. אלו ואלו דברי אלהים חיים.

במדרש שם כתוב כך, אמר רבי לוי, אין אחד מן המזלות הללו שהן מהלכין ברקיע רואה מה שלפניו, אלא של אחוריו, כאדם היורד מעל הסולם ופניו לאחוריו, כדי שיהא כל מזל ומזל אומר אני הוא הראשון, הוי "עושה שלום במרומיו". זהו מה שמהרי"ץ הביא.

אבל ישנו המשך, ד"א "עושה שלום במרומיו" אמר ר"ל, מיכאל כולו שלג, וגבריאל כולו אש, ועומדין זה אצל זה, ואינם מזיקים זה־זו. למרות שהם מנוגדים, האחד אל השני.

אמר בר קפרא, ומה אם העליונים שאין בהם לא קנאה ולא שנאה ולא תחרות, הן צריכין שלום. התחתונים שכולן שנאה ותחרות וקנאה, עאכ"ו שהן צריכין שלום.

א"כ הפלא ופלא. הגם שאנחנו אומרים, כי 'עושה שלום במרומיו' זה כלפי הקב"ה, מה שרס"ג לא סובר לומר בעת, אבל הדבר אינו סותר את הסברא שלו, שאנחנו אומרים 'עושה שלום במרומיו' אל המלאכים. כי גם לפי הפירוש השני שבמדרש, הדבר הולך על המלאכים, וממילא זה מתיישב גם לפי המהלך שלו.

וכפי שאמרנו, עשינו שלום בין כולם. בין המלאכים, ובין הרבנים.

העיקר למסקנא, שנדע איך לעשות. כי מה שאנחנו עושים, זה טוב. דהיינו, לכרוע לפני אמירת עושה שלום עד שיתפקקו כל חוליות שבשדרה, ולפסוע שלוש פסיעות, ואח"כ לנטות שמאלה עם כפיפה קלה, ואח"כ לנטות ימינה ועוד

כפיפה קלה, ואח"כ חוזר לאמצע – וכאן אמרנו כי אולי צריך יותר להתכופף, אם נדייק בלשון הש"ע שכתב בזה 'ישתחווה'. עכ"פ גם אם לא יועיל, עכ"פ לא יזיק, אם נעשה זאת. ובכל אופן, צריך גם בזה להשתחוות.

כפי שאמרנו, הדבר אינו נגד הש"ע, ולא נגד מהרי"ץ, ואדרבה זאת הדרך הרצויה. גם אם זהו צירוף של כמה דעות, אבל מ"מ זהו דבר שאין מי שאומר כי הוא אינו נכון, ואדרבה ככה הרווחנו כמה שיותר דעות, חוץ מעפ"י הזוה"ק והמקובלים, כי לא ברור מהי שיטת הרש"ש, והאם הוא חזר בו. לכרוע ולזקוף אז, זה קצת מסובך, והדבר יראה משונה, לא מקובל לעשות ככה. בפרט שהרש"ש בעצמו, כנראה חזר בו. ממילא אנחנו פטורים מלהתחשב בדעה הזאת.

והשם ברוך הוא ידריכנו תמיד על מעשי רצונו, שנעשה רצונו כרצונו, אכי"ר.

הודעה חשובה!

שיעור זה הוקלד עפ"י שמיעה בעיקר, נערך והגה לפי הבנת העורך.

השיעור היה לנגד עיני מרן שליט"א קודם הוצאתו, הוסיף עניינים וציין מקורות, שיפר ותיקן דברים רבים, אולם מפאת העומס הרב המונח על כתפיו, נבצר ממנו לעבור הגהה מדוקדקת, להאיר ולהעיר בהרחבה כבשיעורים שעברו.

לאור האמור, בכל ספק או שאלה המתעוררת למעיין בשיעור זה, יש לו לברר היטב את הדבר להלכה ולמעשה אצל מרן שליט"א.

הערות ותיקונים יתקבלו ברצון.

בברכת התורה
הנהלת יד מהרי"ץ
טלפון: 050-4140741

נשאים מחוברים למסורת ולמנהגים

שערי יצחק "מנויים לחיים"

הצטרף עכשיו כמנוי חדשי לקבלת השיעורים השבועיים של מרן הגאון הרב **יצחק רצאבי** שליט"א - פוסק עדת תימן המתקיים מדי מוצש"ק בבית המדרש "פעולת צדיק" ב"ב. השיעורים כוללים עניינים רבים במנהגי ומסורת יהדות תימן, חידושי הלכות ואגדות, מוסר והשקפה, מעשיות ופרפראות ועוד.

בתרומה ע"ס 50 ₪ לחודש (בהוראת קבע, בציקים או בכרטיס אשראי), תקבל לביתך את חוברות השיעורים השבועיים, בצירוף דיסק לצפייה או להאזנה של שיעורי אותו חודש.

ניתן להירשם מכספי מעשר

כולל
מפתח נושאים,
מראי מקומות
וחלק השו"ת

לפרטים והרשמה:

מוסדות יד מהרי"ץ בני ברק,

טלפקס: 03-5358404, ישיר: 050-4140741.

ניתן להקדיש כל שיעור לרפואה והצלחה או לעילוי נשמת. ההקדשה תופיע ע"ג החוברת וכן בתחילת השיעור בוידאו.